

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎีงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การสำรวจองค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย สามารถสรุปเป็นหัวข้อต่าง ๆ ได้ดังต่อไปนี้

1. องค์ความรู้เกี่ยวกับช้าง
 - 1.1 ความสำคัญของช้างไทย
 - 1.2 ความสำคัญของช้างต่อระบบนิเวศ
 - 1.3 สถานภาพ
 - 1.4 ลักษณะทั่วไปทางนิเวศวิทยาชีววิทยา
 - 1.5 การสืบพันธุ์
 - 1.6 พฤติกรรมการกินอาหาร
 - 1.7 พฤติกรรมการนอน
 - 1.8 พฤติกรรมทางสังคม
 - 1.9 ปัจจัยคุกคามช้างป่าในประเทศไทย
2. นิเวศวิทยาแบบองค์รวม
 - 2.1 แนวคิดนิเวศวิทยานิเวศวิทยาของมนุษย์
 - 2.2 แนวคิดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ
 - 2.3 มิติของความสัมพันธ์ในลักษณะของระบบนิเวศ
3. แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับความขัดแย้ง
 - 3.1 การจัดการความขัดแย้ง
4. แนวคิดเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชน
5. แนวคิดสิทธิของสัตว์
6. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

องค์ความรู้เกี่ยวกับช้าง

ความสำคัญของช้างไทย

ช้างเป็นสัตว์ที่มีความสำคัญเกี่ยวข้องกับสถาบันหลักของประเทศมีความผูกพันกับวิถีชีวิตของคนไทยเสมอมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน เมื่อวันที่ 13 มีนาคม 2506 กระทรวงเกษตร สหกรณ์ ได้มีมติเลือกให้ “ช้างเผือก” เป็นสัญลักษณ์ประจำชาติ เนื่องจากช้างเผือกเป็นสัตว์ที่มีความเกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ ประเพณีของไทย ซึ่งในอีก 35 ปีต่อมา วันที่ 26 พฤษภาคม 2541

มีมติคณะรัฐมนตรีประกาศให้วันที่ 13 มีนาคมของทุกปีเป็นวันช้างไทย เพื่อให้คนไทยเยาวชนรุ่นหลังได้รำลึกตระหนักถึงคุณค่าความสำคัญของช้าง ซึ่งเป็นสัตว์ประจำชาติไทยเพื่อมีจิตสำนึกรักหวงแหน พร้อมใจมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ช้างไทยให้คงอยู่คู่ประเทศไทยตราบนานเท่านานด้วยเหตุผล คือ (ศุภกิจ วินิตพรสวรรค์ และธนาวุฒิ ศิริमानะกุล. 2557 : 1)

1. ช้างเป็นสัตว์คู่บารมีของพระมหากษัตริย์ไทย

ช้างถูกใช้ในการศึกสงครามในอดีต เป็นยุทธปัจจัยสำคัญของกองทัพ ช้างเป็นสัตว์คู่บารมีของพระมหากษัตริย์ไทย ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ 2 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ สยามประเทศเคยใช้ธงชาติเป็นรูปช้างเผือก ชาวไทยเชื่อกันว่าช้างเผือกเป็นสัตว์คู่บารมีของพระมหากษัตริย์ช้างเผือกจึงได้รับการยกย่องเสมือนเจ้านายชั้นเจ้าฟ้า (ศุภกิจ วินิตพรสวรรค์ และธนาวุฒิ ศิริमानะกุล. 2557 : 2)

2. ช้างเป็นผู้ปกป้องเอกราชแห่งชาติไทย

ประวัติศาสตร์ชาติไทยได้จารึกไว้ว่าช้างได้เข้ามามีส่วนในการปกป้องเอกราชความเป็นชาติให้แก่ชาวไทยหลายยุคหลายสมัย ในสมัยกรุงธนบุรี พระบาทสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชได้ทรงรวบรวมชาติไทยให้เป็นปึกแผ่นมั่นคงบนหลังช้างทรงพระที่นั่งในสมัยพระบาทสมเด็จพระนเรศวรมหาราชก็ได้ทรงประกาศเอกราชความเป็นชาติของคนไทยบนหลังช้างทรงพระที่นั่งด้วยเช่นกันซึ่งช้างทรงในสมเด็จพระนเรศวรนับว่าเป็นช้างไทยที่ได้รับเกียรติอันสูงสุด โดยจากความกล้าหาญในสมรภูมिरบ ทำให้ช้างไทยเชือกนี้ได้รับพระราชทานยศให้เป็น “เจ้าพระยาปราบหงสาวดี” (ศุภกิจ วินิตพรสวรรค์และธนาวุฒิ ศิริमानะกุล. 2557 : 3)

3. ช้างใช้ในพระราชพิธีสำคัญต่าง ๆ

การสร้างสรรคัวัฒนธรรมที่ดงามของชาติไทยในอดีตกาลนั้นล้วนแต่มีช้างเข้ามามีส่วนร่วมอยู่ด้วยทั้งสิ้น เมื่อแรกเริ่มการตั้งกรุงรัตนโกสินทร์นั้นช้างคือพาหนะสำคัญที่อัญเชิญพระพุทธมณี รัตนปฏิมากรแก้วมรกตมาสถิต ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม นอกจากนี้ ในงานพระราชพิธีต่าง ๆ อาทิ พระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา งานพระราชพิธีฉัตรมงคลหรือในงานพระราชทานงานเลี้ยงเพื่อเป็นเกียรติแก่พระราชอาคันตุกะหรือประมุขของต่างประเทศที่พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท จะต้องนำช้างเผือกแต่งเครื่องคชาภรณ์ไปยืนที่แท่นเกยช้าง ด้านตะวันตกของพระที่นั่งดุสิตาภิรมย์ในพระบรมมหาราชวังเพื่อประกอบพระเกียรติยศ (ศุภกิจ วินิตพรสวรรค์ และธนาวุฒิ ศิริमानะกุล. 2557 : 4)

4. ช้างสร้างความสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศ

ในสมัยรัชกาลที่ 5 ทรงเสด็จประพาสสิงคโปร์ปัตตาเวีย ประเทศอินโดนีเซีย ได้พระราชทานช้างสำริดให้แก่ทั้ง 2 ประเทศนี้ (ศุภกิจ วินิตพรสวรรค์ และธนาวุฒิ ศิริमानะกุล. 2557 : 4)

5. ช้างใช้ในการอุตสาหกรรมทำไม้

การใช้ช้างทำไม้ในประเทศไทยเริ่มตั้งแต่การล้มไม้ การทอนไม้ซุง การขนส่งไม้จนถึงโรงงานหรือตลาดการค้า การใช้ช้างชักลากไม้ นับว่าเหมาะสมมาก เพราะช้างสามารถเดินไปได้โดยไม่ทำลายกล้าไม้ต้นเล็ก ๆ ไม่ทำให้ดินแน่น ไม่ต้องตัดถนนหนทางให้มากเส้น นอกจากนี้ช้างยังขึ้นเขาได้ดี มีอายุการใช้งานได้ยาวนาน (ศุภกิจ วินิตพรสวรรค์ และธนาวุฒิ ศิริมานะกุล. 2557 : 5)

6. ช้างใช้เป็นพาหนะในการคมนาคม

ในยุคสมัยที่การคมนาคมยังไม่เจริญเทียบเท่ากับในปัจจุบัน มนุษย์ยังไม่ได้มีการพัฒนาเครื่องจักรต่าง ๆ สำหรับนำมาใช้เป็นเครื่องทุ่นแรงเพื่อการขนส่งสิ่งของ ช้างจึงเป็นพาหนะที่ดีมีประสิทธิภาพที่สุดสำหรับมนุษย์ เนื่องจากช้างเป็นสัตว์ใหญ่ มีความเฉลียวฉลาด มีพลังกำลังมหาศาลช้างจึงสามารถขนส่งสิ่งต่าง ๆ ที่มีอยู่ในปริมาณมากได้อย่างอดทน (ศุภกิจ วินิตพรสวรรค์ และธนาวุฒิ ศิริมานะกุล. 2557 : 5)

ความสำคัญของช้างต่อระบบนิเวศ

ช้างป่าเป็นสัตว์กินพืชที่มีขนาดใหญ่ที่สุด มีพื้นที่หากินกว้างขวาง ครอบคลุมพื้นที่ป่าหลายประเภท ในป่าที่รกชัฏ แรงช้างสามารถบุกเบิกเข้าไปใช้ประโยชน์ได้ก่อน สัตว์ขนาดเล็กอื่น ๆ จึงมักเดินหาอาหารตามฝูงช้าง เอื้อประโยชน์แก่สัตว์กินพืชที่มีขนาดเล็กกว่า โดยนิสัยในการกินอาหารของช้างที่โน้มยอดไม้หักกิ่งไม้ลงมากินบางส่วนเหลือบางส่วน ทำให้สัตว์กินพืชขนาดเล็กอื่น ๆ เช่น เก้ง กวางป่า วัวแดง กระตัง ได้กินด้วย บางครั้งส่วนของต้นไม้ที่ช้างหักลงมา จะแตกยอดอ่อน ใบอ่อน ในระดับที่สัตว์ขนาดเล็กกินได้ถึงในฤดูแล้ง ช้างสามารถขุดหาแหล่งน้ำกินเองซึ่งสัตว์อื่นสามารถเข้ามาใช้ประโยชน์ด้วย ช้างซึ่งเป็นสัตว์ป่าที่เป็นร่มเงา (Umbrellaspecies) ซึ่งหมายถึงชนิดพันธุ์ที่อาศัยพื้นที่กว้างใหญ่สำหรับการดำรงชีวิต การที่ช้างป่ากินผลไม้ป่าหลายชนิดจึงช่วยกระจายพันธุ์ให้แก่พันธุ์ไม้เหล่านั้น โดยเฉพาะ เมล็ดพืชขนาดใหญ่ที่สัตว์ป่าชนิดอื่นไม่สามารถกลืนเข้าไปได้ ช้างป่าจึงมีบทบาทในการฟื้นฟูสภาพป่าได้เป็นอย่างดี โดยช้างป่าจะมีความสำคัญต่อระบบนิเวศป่าไม้ ดังนี้ (ศุภกิจ วินิตพรสวรรค์ และธนาวุฒิ ศิริมานะกุล. 2557 : 6)

1. กระจายพันธุ์พืช การที่ช้างป่ากินผลไม้ป่าหลายชนิด เช่น มะม่วงป่า กระท้อนป่า มะเฟืองช้าง มะกอกป่า จันทน์ ฯลฯ ช้างจึงช่วยกระจายพันธุ์ให้แก่พันธุ์ไม้เหล่านั้นด้วย เช่นเดียวกับสัตว์ป่าชนิดอื่น ๆ เช่น นก ลิง ชะนี เก้ง กวางป่า แต่ช้างสามารถช่วยกระจายพันธุ์พืชที่มีเมล็ดขนาดใหญ่ที่สัตว์ป่าชนิดอื่นไม่สามารถกลืนเข้าไปได้ ช้างจึงช่วยฟื้นฟูป่าสร้างความหลากหลายของพันธุ์ไม้กับผืนป่า

2. คืนแร่ธาตุต่าง ๆ ลงสู่ดิน มูลช้างก็คือ ปุ๋ยสำหรับป่า ในป่าที่มีความหนาแน่นของช้าง 1 ตัวต่อตารางกิโลเมตร จะมีอัตราการผลิตปุ๋ยประมาณปีละ 30 กิโลกรัมต่อตารางกิโลเมตร

3. มูลช้างเป็นอาหารให้แก่สัตว์อื่น ๆ ตัวอ่อนของด้วงปีกแข็งจะมีวงจรชีวิตช่วงหนึ่งอยู่ในมูลช้าง ปลาบางชนิด เช่น ปลาพลวง ตัวอ่อนของกบ เขียด อึ่งอ่างคางคก กินมูลของช้างที่ละลายปนอยู่ในแหล่งน้ำในป่า (ศุภกิจ วินิตพรสวรรค์ และธนาวุฒิ ศิริมานะกุล. 2557 : 7)

4. สร้างทางเดินในป่า ทางเดินของช้างป่า หรือที่เรียกว่า ค่านช้างจะเป็นทางเดินของสัตว์ป่าชนิดอื่น ๆ รวมทั้งมนุษย์ด้วย ในป่าที่รกชัฏ แรงช้างสามารถบุกเบิกเข้าไปใช้ประโยชน์ก่อนสัตว์ขนาดเล็กอื่น ๆ จึงมักเดินหาอาหารตามฝูงช้าง

5. เมื่อประโยชน์ให้กับสัตว์กินพืชที่มีขนาดเล็กกว่า นิสัยในการกินอาหารของช้างที่โน้มยอดไม้หักกิ่งไม้ล้มมากินบางส่วนเหลือบางส่วนทิ้งไว้ทำให้สัตว์กินพืชขนาดเล็กอื่นๆ เช่น เก้ง กวาง วัวแดง กระต๊อบ ได้กินด้วย บางครั้งส่วนของต้นไม้ที่ช้างหักลงมาจะแตกยอดอ่อน ใบอ่อน ในระดับที่สัตว์ป่าขนาดเล็กกินได้ถึงในหน้าแล้ง ช้างสามารถขุดหาแหล่งน้ำกินเอง ซึ่งสัตว์อื่นสามารถเข้ามาใช้ประโยชน์ได้ด้วย (ศุภกิจ วินิตพรสวรรค์ และธนาวุฒิ ศิริมานะกุล. 2557 : 8)

สถานภาพ

ช้างป่าเป็นสัตว์ป่าคุ้มครองตามพระราชบัญญัติสงวนคุ้มครองสัตว์ป่า พุทธศักราช 2535 อยู่ในบัญชี 1 (Appendix I) ของอนุสัญญา CITES ทั้งนี้ IUCN Red List (2012) Thailand Red Data (2005) จัดให้ช้างป่ามีสถานภาพใกล้สูญพันธุ์ (Endangered) (ศุภกิจ วินิตพรสวรรค์ และธนาวุฒิ ศิริมานะกุล. 2557 : 10)

ลักษณะทั่วไปทางนิเวศวิทยาชีววิทยา

ช้างป่าตัวโตเต็มวัยมีความสูงจากพื้นถึงไหล่เฉลี่ยประมาณ 240 – 270 เซนติเมตร เท้าหน้าของช้างกลม เท้าหลังค่อนข้างเป็นรูปวงรี มีน้ำหนักตัวประมาณ 3,500 – 4,000 กิโลกรัม หางยาวประมาณ 100 – 150 เซนติเมตร หัวใหญ่รูปทรงโหนกหรือลอน เรียกว่า โหนกน้ำเต้า ช้างป่ามักอาศัยอยู่รวมกันเป็นฝูงหรือเรียกว่า โขลง ช้างเพศเมียหลังผสมพันธุ์ตั้งท้องนานประมาณ 20 – 22 เดือน ตกูกครั้งละหนึ่งตัว ลูกช้างแรกเกิดมีความสูงประมาณ 90 เซนติเมตร มีน้ำหนักประมาณ 90 กิโลกรัม ปกติในธรรมชาติช้างเพศเมียที่มีอายุมากมักเป็นผู้นำโขลงในการเดินทางกินไปตามแหล่งอาหาร แหล่งโป่ง หลบภัย เลือกกินที่นอน ช้างเพศเมียนำโขลง เรียกว่าช้างแม่แปรก ปกติช้างนอนหลับใน ระยะเวลาสั้นเพียง 3 – 4 ชั่วโมงต่อวัน ในช่วงระหว่างเวลา 23.00 - 03.00 น. (นริศ ภูมิภาคพันธ์. 2549 : 7 - 8)

การสืบพันธุ์

ช้างเพศผู้ที่โตเต็มวัยปกติไม่เข้ามารวมอยู่ในฝูง แต่ชอบอาศัยหากินอยู่ตามลำพังหรืออาศัยอยู่ร่วมกับช้างเพศผู้ตัวอื่น ช้างเพศผู้ตัวเต็มวัยพบว่าเดินทางติดตามเข้ามาอาศัยอยู่กับฝูงเพศเมีย เมื่อถึงฤดูผสมพันธุ์ ช้างป่าเพศผู้หนึ่งตัวสามารถที่ผสมพันธุ์กับช้างเพศเมียได้หลายตัว ซึ่งช้างป่าทั้งเพศ

ผู้เพศเมียเมื่อเจริญเติบโตเต็มที่ร่างกายสมบูรณ์ อายุอยู่ในเกณฑ์ที่ผสมพันธุ์ได้ตกมันได้ทั้งสิ้น อายุที่อยู่ในเกณฑ์ตกมันของช้างอยู่ระหว่าง 20–40 ปี เมื่อช้างตกมันครั้งหนึ่งแล้วก็ตกมันทุกปี ปีละครั้ง อาการตกมันเกิดขึ้นเป็นระยะเวลาประมาณ 2–3 สัปดาห์ ตามปกติในรอบหนึ่งปีช้างตัวเมียเป็นสัตว์ (Heat) ในช่วงฤดูหนาว ช้างจึงมักผสมพันธุ์เฉพาะในช่วงฤดูหนาว ช้างเพศเมียที่เป็นสัตว์ยอมให้ตัวผู้ขึ้นทับผสมพันธุ์ ปกติช้างเพศเมียโตเต็มวัยพร้อมผสมพันธุ์เมื่ออายุประมาณ 18–20 ปี หรือมากกว่า ขึ้นไปสิ้นสุดความสามารถในการสืบพันธุ์เมื่ออายุประมาณ 40–50 ปี การตั้งท้องแต่ละครั้งห่างกันอย่างน้อย 3 ปี ดังนั้นในช่วงชีวิตของช้างเพศเมียสามารถให้ลูกได้เฉลี่ย 3–4 ตัว (นริศ ภูมิภาคพันธ์. 2549 : 8)

พฤติกรรมการกินอาหาร

ช้างเป็นสัตว์กินพืช (Herbivore) พืชที่พบว่าช้างกินมากที่สุด คือ ใบไม้ ยอดอ่อนของไม้ ใบไม้ ผลไม้ นอกจากอาหารที่เป็นพืชแล้ว ช้างยังกินดิน โป่งเพื่อเพิ่มแร่ธาตุอื่น ๆ ให้กับร่างกาย ช้างโตเต็มวัยแต่ละตัวจะต้องดื่มน้ำประมาณ 200 ลิตร กินอาหารประมาณ 150 - 170 กิโลกรัมต่อวัน

ช้างป่าใช้พื้นที่หากินได้กว้างขวางมาก โดยขนาดพื้นที่หากิน (Home Range Size) ของช้างป่าในแต่ละพื้นที่นั้นขึ้นอยู่กับลักษณะสภาพภูมิประเทศความอุดมสมบูรณ์ จากการศึกษาวิจัยทางด้านนิเวศวิทยาของช้างป่าเอเชียพบว่า ช้างป่ามีพื้นที่หากินกว้างขวาง มากกว่า 150 ตารางกิโลเมตร แต่อย่างไรก็ตามในประเทศศรีลังกาพบว่าช้างป่าตัวเมียตัวผู้มีพื้นที่หากินที่มีขนาดเล็กไปจนถึงพื้นที่ขนาดใหญ่ได้ตั้งแต่ 30 – 160 ตารางกิโลเมตร 53 – 345 ตารางกิโลเมตร (ศุภกิจ วินิตพรสวรรค์ และธนาวุฒิ ศิริมานะกุล. 2557 : 25)

พฤติกรรมการนอน

ช้างป่าก็มีช่วงเวลาพักผ่อนวันละ 1–2 ครั้ง มักเป็นช่วง 21.00 - 05.00 น. โดยนอนประมาณวันละ 1 - 3 ชั่วโมง ส่วนลูกช้างเล็กใช้เวลา นอนประมาณวันละ 3 - 4 ครั้ง แต่แต่ละครั้งใช้เวลา 10 นาที ถึง 2 ชั่วโมง เมื่อช้างมีอายุมากขึ้นจะนอนน้อยลง ลักษณะการนอนของช้างจะอยู่ในท่ายืน ลำตัวโอนเอนแกว่งวงไปมาเพียงเล็กน้อย บางครั้งช้างจะนอนหลับในท่านอนตะแคงด้านข้าง ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นลูกช้างเล็ก เนื่องจากหากช้างตัวเต็มวัยนอนหลับในท่านี้อาจลุกขึ้นจะยากลำบากกว่า เสี่ยงต่ออันตรายหากลุกขึ้นไม่ทันเวลา ช้างมีอาการหาวนอนนอนกรนเช่นเดียวกับมนุษย์ ถ้าหากพบช้างนอนหลับในเวลากลางวัน ควรสันนิษฐานไว้ก่อนว่า ช้างเชือกนั้นคงไม่สบายหรือมีอาการผิดปกติเกิดขึ้น เนื่องจากช้างใช้ระยะเวลาในการนอนน้อยมาก ช้างจึงใช้เวลาที่เหลืออยู่ในการกินอาหารเดินท่องเที่ยวไปในป่า (ศุภกิจ วินิตพรสวรรค์ และธนาวุฒิ ศิริมานะกุล. 2557 : 26)

พฤติกรรมทางสังคม

ช้างอยู่ในสังคมที่มีลำดับโครงสร้าง การใช้ชีวิตในสังคมของช้างเพศผู้เพศเมียมีความแตกต่างกันมาก โดยเพศเมียจะใช้เวลาทั้งชีวิตในกลุ่มครอบครัวหรือโขลง ซึ่งประกอบด้วยแม่ ลูก พี่น้อง ป่าน้ำ กลุ่มเหล่านี้จะถูกรักษาโดยเพศเมียตัวที่มีอายุมากที่สุด ในขณะที่เพศผู้ตัวเต็มวัยใช้เวลาส่วนใหญ่อยู่อย่างสัน โดย ชีวิตของช้างเพศผู้ตัวเต็มวัยนั้นแตกต่างจากช้างเพศเมียอย่างมาก โดยเมื่อช้างเพศผู้มีอายุมากขึ้นจะเริ่มออกจากโขลงไปหากินโดยลำพังเมื่อมีอายุ 6-7 ปี โดยจะค่อย ๆ ปลีกตัว ไปอยู่สันโดยคราวละหลายชั่วโมงหรือหลายวัน จนกระทั่งเมื่อช้างมีอายุได้ประมาณ 14 ปี ช้างเพศผู้ก็จะแยกตัวออกจากโขลงต้นกำเนิดอย่างถาวร ช้างเพศผู้ที่โตเต็มวัยจะแยกออกไปหากิน โดดเดี่ยวแล้วกลับเข้าโขลงเฉพาะช่วงฤดูผสมพันธุ์ ซึ่งช้างเพศผู้ที่แข็งแรงแข็งแรงจะมีโอกาสที่จะผสมพันธุ์กับตัวเมียได้มากกว่าช้างเพศผู้ตัวอื่น ๆ (ศุภกิจ วินิตพรสวรรค์ และธนาวุฒิ ศิริมานะกุล. 2557 : 27)

ปัจจัยคุกคามช้างป่าในประเทศไทย

นริศ ภูมิภาคพันธ์ (2549 : 14-16) ได้นำเสนอสาเหตุที่ทำให้ช้างป่าในประเทศไทยลดน้อยลง ไว้ดังนี้

1. ลูกช้างเกิดน้อยหรือรอดตายต่ำ โดยปกติช้างใช้เวลาตั้งท้องประมาณ 19 - 22 เดือน ตกลูกครั้งละ 1 ตัว ในช่วง 3 - 4 ปี จากการประเมินของผู้เชี่ยวชาญด้านสัตว์ป่าของประเทศไทยชี้ให้เห็นว่า ในแต่ละปีจะมีลูกช้างเกิดใหม่รอดตายต่ำ โดยมีข้อมูลในปี พ.ศ. 2544 - 2546 มีลูกช้างเกิดใหม่ประมาณปีละ 50 - 70 เชือก มีอัตราการตายประมาณร้อยละ 30 - 50 ทำให้การขยายตัวของช้างป่าตามธรรมชาติมีจำนวนการเพิ่มขึ้นไม่สูงนัก อย่างไรก็ตามในปัจจุบันพบว่าพื้นที่อนุรักษ์บางแห่ง เช่น เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าสลักพระ มีจำนวนช้างป่าเพิ่มมากขึ้นจากปี พ.ศ. 2530 ที่มีจำนวนประมาณ 20 - 35 ตัว เพิ่มขึ้นเป็น 180 ตัว ในปี พ.ศ. 2555

2. คนรุกป่าหรือช้างรุกคน จากผลการศึกษาวิจัยหลายเรื่องที่เกี่ยวข้องกับช้างป่า สะท้อนให้เห็นถึงวงจรชีวิตของช้างป่าในถิ่นที่อยู่ในเขตป่าอนุรักษ์ผืนป่าต่าง ๆ เริ่มเปลี่ยนแปลงไป โดยเฉพาะถิ่นอาศัยของช้างป่าได้รับผลกระทบจากการบุกรุกแผ้วถางพื้นที่ป่าไม้ เพื่อถือครอง ทำเกษตรกรรมเป็นจำนวนมากในหลาย ๆ พื้นที่ ทำให้แหล่งอาหารของช้างป่าเริ่มลดน้อยลง

3. กฎหมายล่าสมัย เป็นกฎหมายที่มีอายุกว่า 70 ปี ที่ยังไม่ได้รับการแก้ไขให้สอดคล้องกับสถานการณ์ปัจจุบัน โดยกรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่าพันธุ์พืชได้มีความพยายามที่จะขอแก้ไขพระราชบัญญัติสัตว์พาหนะ พ.ศ. 2482 ซึ่งเป็นกฎหมายที่เกี่ยวข้องในการขอขึ้นทะเบียนตัวรูปพรรณช้าง เพื่อป้องกันมิให้มีการจับลูกช้างหรือช้างป่ามาสวมทะเบียนเป็นช้างบ้าน

4. ช้างป่าถูกสวมทะเบียนเป็นช้างบ้าน รายได้จากการนำช้างเข้ามาเร่ร่อนในเขตเมืองใหญ่ ๆ กรุงเทพมหานคร เป็นแรงจูงใจที่ทำให้มีการลักลอบจับช้างป่าแล้วนำมาขึ้นทะเบียนตัวรูปพรรณช้าง ให้เป็นช้างบ้าน นอกจากนี้ยังมีความพยายามจัดส่งช้างไปแสดงในต่างประเทศ โดยอาศัยช่องว่างของกฎหมายทำการลักลอบส่งช้างออกไปยังประเทศต่าง ๆ อย่างต่อเนื่อง

5. การดำเนินคดีทางกฎหมายไม่ชัดเจน การดำเนินคดีทางกฎหมายในความผิดเกี่ยวกับช้างป่า มีลักษณะของไทยเท่ากับการลักลอบการค้าสัตว์ป่าทั่วไป ขาดบทลงโทษเฉพาะ ซึ่งส่วนใหญ่มีบทลงโทษตามพระราชบัญญัติ อุทยานแห่งชาติ พ.ศ. 2504 พระราชบัญญัติสงวนคุ้มครองสัตว์ป่า พ.ศ. 2535 เท่านั้น

6. กลไกด้านการบริหารขาดความต่อเนื่องในเชิงนโยบาย มีการจัดตั้งคณะกรรมการกำกับนโยบายช้างแห่งชาติขึ้นในปี พ.ศ. 2546 โดยมีหน่วยงานต่าง ๆ เข้ามาเกี่ยวข้อง มีหน้าที่ในการกำหนดแนวทางการบริหารจัดการประสานงานระหว่างหน่วยงาน เพื่อบังคับใช้กฎหมาย กำกับดูแล ติดตามตรวจสอบ รวมทั้งสร้างความร่วมมือในการอนุรักษ์ช้างอย่างบูรณาการ คณะกรรมการได้ชะลอการดำเนินงานไปในช่วงหลังปี พ.ศ. 2548 เป็นต้นมา ทำให้การดำเนินงานในด้านการบริหารจัดการเชิงนโยบายหยุดชะงักไปในช่วงเวลาหนึ่ง

7. ปัญหาความขัดแย้งระหว่างคนกับช้าง เมื่อผืนป่าถูกแบ่งแยกเป็นหย่อม ๆ เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงพื้นที่เป็นพื้นที่เกษตรกรรม ถิ่นที่อยู่อาศัยตามธรรมชาติของช้างป่าจึงลดลงเรื่อย ๆ เป็นการบีบบังคับให้ช้างป่าออกหากินนอกพื้นที่ สาเหตุของความขัดแย้งระหว่างคนกับช้าง ในปัจจุบันเกิดจากสาเหตุสำคัญ 2 ประการ คือการรุกล้ำพื้นที่รอบชายป่าการบุกรุกเข้าไปในพื้นที่ป่าจากการศึกษาของไสว วัชหงษา (2551 : 44) ในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเขาอ่างฤๅไน พบว่าในช่วงระหว่าง ปี 2544 ถึง 2550 ประชากรช้างป่าในพื้นที่เพิ่มขึ้นปีละ 2.38 % ซึ่งน้อยกว่าค่าเฉลี่ยประชากรที่พบ เพิ่มขึ้นปีละ 9.83 % ระหว่าง พ.ศ. 2537 - 2544 ดังนั้น ประชากรส่วนเกินจาก 2.38 % จึงเป็นประชากรส่วนที่ออกหากินนอกพื้นที่ป่า ที่ไปสร้างปัญหาความขัดแย้งระหว่างคนกับช้างป่า ซึ่งเป็นปัญหาช้างป่าบุกรุกทำลายพืชเกษตรที่ปลูกไว้รอบ ๆ พื้นที่เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเขาอ่างฤๅไน ในช่วง พ.ศ. 2539 - 2551 มีช้างป่าในพื้นที่เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเขาอ่างฤๅไนตายทั้งสิ้น 20 ตัว จำแนกเป็นเกิดจากปัญหาบุกรุกพื้นที่เกษตร 9 ตัว สาเหตุจากธรรมชาติ 5 ตัว อุบัติเหตุจากรถชน 3 ตัว จากการล่าเอง 1 ตัว เสียชีวิตโดยไม่ทราบสาเหตุ 2 ตัว สาเหตุการตายของช้างป่าที่เกิดจากมนุษย์นั้นสูงถึงร้อยละ 65 ในขณะที่หน่วยงานทางราชการได้ทำความเข้าใจให้กับชุมชนเพื่อหาแนวทางออกเกี่ยวกับปัญหาการบุกรุกพืชเกษตรจากช้างป่าที่เกิดความขัดแย้งขึ้น บนพื้นฐานการอนุรักษ์ เพื่อลดปัญหาที่ก่อให้เกิดความขัดแย้ง

แนวคิดนิเวศวิทยาแบบองค์รวม

การทำความเข้าใจในเรื่องแนวคิดนิเวศวิทยาแบบองค์รวม ได้มีนักวิชาการทั้งชาวไทยชาวต่างประเทศได้ให้ความหมาย ที่มาแนวคิดไว้อย่างหลากหลาย ซึ่งผู้วิจัยสามารถสรุปเนื้อหาจากเอกสาร นำมาเสนอเนื้อหาที่เกี่ยวข้องต่าง ๆ ไว้รวม 2 แนวคิด ดังนี้

แนวคิดนิเวศวิทยาและนิเวศวิทยาของมนุษย์

นิเวศวิทยา หรือ Ecology ตามรากศัพท์มีต้นกำเนิดมาจากคำในภาษากรีก 2 คำ คือ Oikos มีความหมายว่า บ้านหรือที่พักอาศัย Logos มีความหมายว่า การศึกษา เมื่อรวมศัพท์ทั้งสองเข้าด้วยกันจึงมีความหมายว่า เป็นการศึกษาถึงสิ่งมีชีวิตในที่พักอาศัยของมัน (The Study of Organisms in their Homes) คำ Ecology นี้มักจะให้ความหมายในการศึกษาเชิงวิทยาศาสตร์ว่าเป็นการศึกษาความสัมพันธ์ของชีวิตกับสิ่งมีชีวิตอื่น ความสัมพันธ์ของสิ่งมีชีวิตกับสิ่งแวดล้อมของมัน Eugene P.Odum นักนิเวศวิทยาได้ให้ความหมายของนิเวศวิทยาว่า เป็นการศึกษาถึงโครงสร้างหน้าที่ของธรรมชาติ โดยพิจารณาสิ่งมีชีวิตหรือกลุ่มของสิ่งมีชีวิต มีการจัดกลุ่มรวมตัวกันอย่างไร มีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน ระหว่างสิ่งแวดล้อมอย่างไร ต่อมาเมื่อนักวิชาการเริ่มเน้นสิ่งมีชีวิตไปที่มนุษย์มากขึ้น ศาสตร์นี้จึงขยายออกไปเป็นนิเวศวิทยาของมนุษย์ (Human Ecology) โดยเป็นการเน้นศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมเพิ่มขึ้น เมื่อมีมนุษย์เข้าไปเกี่ยวข้อง ลักษณะนิเวศวิทยาจึงมีแนวโน้มไปทางสังคมศาสตร์มากขึ้น (มนัส สุวรรณ. 2539 : 14 - 16)

ในด้านองค์ประกอบของระบบนิเวศสามารถแบ่งออกเป็น 2 ประเภท ดังรายละเอียดต่อไปนี้ (มนัส สุวรรณ. 2539 : 17 - 19)

1. องค์ประกอบที่เป็นสิ่งมีชีวิตของแต่ละระบบนิเวศแบ่งออกเป็น 2 ประเภทตามลักษณะหน้าที่ในระบบนิเวศนั้น ๆ คือ ผู้ผลิต (Producers) ผู้บริโภค (Consumers) โดยผู้ผลิตในระบบนิเวศใดก็ตามโดยทั่วไปคือ พืชสีเขียวทั้งหมด พืชเหล่านี้สามารถผลิตอาหารขึ้นเอง (Autotrophic Organisms) ส่วนผู้บริโภคในระบบนิเวศใดก็ตาม หมายถึงสิ่งที่ไม่สามารถผลิตอาหารขึ้นใช้เองได้ (Heterotrophic Organisms) ต้องการอาหารพลังงานให้ตัวเองด้วยการบริโภคสิ่งมีชีวิตอย่างอื่นทั้งที่เป็นพืชสัตว์ ผู้บริโภคอาจแยกได้เป็น 3 กลุ่มคือ กลุ่มผู้บริโภคที่กินเฉพาะพืชเป็นอาหาร เช่น วัว แพะ แกะ กระจง ตั๊กแตน เป็นต้น กลุ่มที่สองคือ กลุ่มผู้บริโภคที่กินเฉพาะสัตว์เป็นอาหาร เช่น เสือ สิงโต แมว จิ้งจก เป็นต้น กลุ่มสุดท้ายคือ ผู้บริโภคที่กินทั้งพืชสัตว์เป็นอาหาร ซึ่งมนุษย์จัดได้ว่าเป็นผู้บริโภคที่สำคัญที่สุดในกลุ่มนี้

2. องค์ประกอบที่เป็นสิ่งไม่มีชีวิต สามารถแบ่งออกเป็น 3 ประเภทที่สำคัญคือ พลังงาน สารเคมี ปัจจัยทางกายภาพ โดยพลังงานเป็นองค์ประกอบที่สำคัญที่จะทำให้ระบบนิเวศคงความเป็นระบบนิเวศอยู่ได้ ดวงอาทิตย์คือแหล่งของพลังงานที่สำคัญของระบบนิเวศ พืชคือผู้ผลิตที่สามารถรับ

เอาพลังงานแสงอาทิตย์ แล้วผ่านกระบวนการสังเคราะห์แสง เปลี่ยนรูปแบบของพลังงานเป็นพลังงานเคมีบางส่วนของพลังงานนี้ พืชจะใช้เพื่อการเจริญเติบโตเพื่อการขยายพันธุ์ ในขณะที่บางส่วนของพลังงานจะถ่ายเทไปยังสัตว์ ซึ่งเป็นผู้บริโภคด้วยกระบวนการบริโภคสารเคมี มีอยู่ 2 ชนิดที่สำคัญ คือ อนินทรีย์วัตถุ เช่น น้ำ ออกซิเจน คาร์บอน ไนโตรเจน แร่ธาตุ เป็นต้น อินทรีย์วัตถุ เช่น โปรตีน คาร์โบไฮเดรต วิตามิน สารเคมีอื่น ๆ ที่จำเป็นสำหรับชีวิต เป็นต้น ปัจจัยทางกายภาพ เช่น อุณหภูมิ แสงสว่าง ลม ฝน ความชื้น กระแสน้ำในมหาสมุทร เป็นส่วนที่เกี่ยวข้องกับการเสริมสร้างความมั่นคงการกำหนดประเภทของระบบนิเวศ ปัจจัยทางกายภาพเป็นสภาพที่เกิดจากปฏิกิริยาระหว่างพลังงานจากดวงอาทิตย์กับสารเคมีกับโครงสร้างของเปลือกโลกภายในระบบนิเวศ

แนวคิดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ

ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติสามารถมองได้เป็น 3 รูปแบบ ดังรายละเอียดต่อไปนี้ (สัญญา สัญญาวิวัฒน์. 2541 : 2 -10)

1. อิทธิพลของธรรมชาติเหนือมนุษย์

อิทธิพลของธรรมชาติที่มีต่อมนุษย์ ได้แก่ อิทธิพลที่มีต่อร่างกาย กล่าวได้ว่า ธรรมชาติแวดล้อมรอบตัว ไม่ว่าจะเป็นภูมิอากาศ ความอุดมสมบูรณ์ของพืชพันธุ์ธัญญาหารตามธรรมชาติ ล้วนมีอิทธิพลต่อรูปพรรณสัณฐานของมนุษย์ เช่น ความแข็งแรงหรืออ่อนแอ อ้วน ลำด้า ขาว อิทธิพลต่อจิตใจ ได้แก่ ความกลัว ความกล้า ความรู้ ความเชื่อ เช่น ในภูมิภาคที่อากาศไม่ร้อนหรือเย็นเกินไปนัก ธรรมชาติแวดล้อมจะหล่อหลอมจิตใจมนุษย์ให้เป็นคนใจคอเยือกเย็น สุขุม หากเย็นนักก็อาจกลายเป็นคนเฉื่อย หากร้อนก็ทำให้คนฮึดฮอด นอกจากนี้ปัจจัยสี่ ซึ่งหมายถึงสิ่งสำคัญในการดำรงชีวิตของมนุษย์ 4 ประการ คือ เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรค อาหาร ที่อยู่อาศัย ก็มีแหล่งที่มาจากธรรมชาติ ผลของอิทธิพลธรรมชาติเหนือมนุษย์ยังมีต่อเนื่องจากการที่มนุษย์เข้าสังคมด้วย คือการติดต่อกับเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน มนุษย์พาเอาลักษณะที่ได้รับอิทธิพลจากธรรมชาติเข้าสังคมด้วย เช่น ด้วยลักษณะที่เข้มแข็งบึกบึน จิตใจที่มั่นคงสุขุม ทำให้กลายเป็นผู้นำของกลุ่มคนที่เกิดจากการรวมตัวของคนหลายคน สามารถชักนำให้กลุ่มทำอะไรหรืองดเว้นการทำอะไรเพื่อตนหรือเพื่อกลุ่มส่วนรวมได้อีกมาก ซึ่งถือได้ว่าอิทธิพลของธรรมชาติมีผลต่อเนื่องไปถึงความสัมพันธ์ทางสังคมที่มนุษย์จะมีต่อกันหลังจากนั้นด้วย

2. อิทธิพลของธรรมชาติต่อวัฒนธรรมทางความคิด

อิทธิพลทางตรงทางธรรมชาติเหนือวัฒนธรรมทางความคิดแบ่งเป็น 2 ประการหลัก คือ ในแง่ประเภทในแง่จำนวน ตัวอย่างเช่น สังคมที่แวดล้อมด้วยป่าเขาจะทำให้มีความรู้เรื่องถ้อยคำที่เกี่ยวกับป่าเขาเป็นจำนวนมาก รู้ประเภทของไม้ ประเภทของแร่ธาตุในหิน คำพรรณนาเกี่ยวกับหิน ดิน ป่าไม้มากมาย นอกจากนี้สิ่งที่แสดงอิทธิพลของธรรมชาติอย่างมาก ได้แก่ ความเชื่อทาง

ศาสนา เพราะศาสนาเป็นส่วนของวัฒนธรรมทางความคิดที่สัมพันธ์กับสิ่งที่ไม่เข้าใจในธรรมชาติ ศาสนาช่วยทำให้มนุษย์มีความเชื่อมั่นในการดำเนินชีวิตท่ามกลางธรรมชาติที่ตัวเองไม่เข้าใจ

3. อิทธิพลของมนุษย์เหนือธรรมชาติ

โดยทั่วไปมนุษย์สังคมมนุษย์จะอยู่ในท่ามกลางธรรมชาติ ถูกอิทธิพลของธรรมชาติแผ่รัศมีปกคลุมไปทั่ว เพื่อที่มนุษย์อยู่รอด พอมิชีวิตอยู่ได้หรือมีชีวิตอย่างผาสุก มนุษย์จึงต้องปรับตัวให้เข้ากับธรรมชาติ เช่น กินพืช สัตว์ ที่มีอยู่ในสภาพแวดล้อม ตัดไม้มาทำบ้านที่อยู่อาศัย นำแร่ธาตุบางอย่างมาปรับปรุงคัดแปลงเป็นเครื่องมือล่าสัตว์ แต่มนุษย์ไม่ได้เพียงแค่ต้องการเข้ากับธรรมชาติเท่านั้น เมื่อถึงเวลาอันเหมาะสมยุคสมัยหนึ่ง โดยเฉพาะสำหรับมนุษย์บางสังคม มนุษย์ต้องการเอาชนะธรรมชาติ ต้องการมีอำนาจเหนือธรรมชาติ เช่น ชนทะเลด้วยการทำเรือขนาดใหญ่ไปลอยในทะเล ทำเครื่องบินแล่นไปในอากาศ ชนป่า ชนเขา ด้วยวิธีการต่าง ๆ

ขั้นตอนของการเอาชนะธรรมชาตินั้น มนุษย์จะค่อย ๆ ปรับตัวให้เข้ากับธรรมชาติได้เสียทีหนึ่งก่อน แล้วจึงเขยิบขึ้นมาเอาชนะธรรมชาติโดยตรง การเอาชนะธรรมชาติของมนุษย์จึงมีลักษณะค่อยเป็นค่อยไป เป็นขั้นเป็นตอน ตามวิวัฒนาการความรู้ความเจริญทางด้านวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีขนาดของสังคม เช่น นักสังคมวิทยาแบ่งสังคมออกเป็น 3 ประเภท ตามลักษณะหรือระดับของความเจริญ คือสังคมประเพณี (Traditional) สังคมระหว่างเปลี่ยนผ่าน (Transitional) สังคมสมัยใหม่ (Modern) สิ่งที่ช่วยให้มนุษย์เอาชนะธรรมชาติที่เห็นเป็นรูปธรรมที่สุดคือ เทคโนโลยี ซึ่งมีความหมายว่า การประยุกต์ความรู้บริสุทธิ์ (สังคมศาสตร์ มนุษยศาสตร์ วิทยาศาสตร์ธรรมชาติ) มาใช้ประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ เทคโนโลยีที่เห็นง่ายคือ เทคโนโลยีทางวัตถุ เช่น มีด ขวาน จอบ เสียม ไร่ คราด พลั่ว เลื่อย ฆ้อน ปืน ระเบิด วิทยุ กังหันลม รถแทรกเตอร์ รถยนต์ เรือยนต์ เครื่องบิน วิทยุ โทรทัศน์ ฯลฯ เทคโนโลยีอย่างอื่นยังมี คือเทคโนโลยีทางสังคม หมายถึงความเป็นผู้นำ การวางโครงการ การวางแผน กลยุทธ์การทำงานต่าง ๆ เป็นต้น เทคโนโลยีทางจิตใจ หมายถึง การนำเอาความรู้ทางจิตวิทยามาใช้ประโยชน์ทั้งในยามปกติ ในการทำงานในยามสงคราม เป็นต้น

รูปแบบของการเอาชนะธรรมชาติ การเอาชนะธรรมชาติของมนุษย์ นอกจากการปรับตัวให้เข้าได้กับธรรมชาติแวดล้อมแล้ว มนุษย์เอาชนะธรรมชาติด้วยการใช้ประโยชน์จากธรรมชาติรูปแบบต่าง ๆ ใช้ประโยชน์จากดินด้วยการเพาะปลูกพืช เป็นที่ตั้งบ้านเรือน อาคารเพื่อประโยชน์ต่าง ๆ ใช้ประโยชน์จากหินเขาทั้งโดยตรงในการทำเป็นที่พักผ่อนหย่อนใจหรือโดยอ้อมด้วยการนำเอาหินไปปรับปรุงคัดแปลงใช้ประโยชน์ ทำถนนหรืออาคาร การใช้แร่ธาตุในดินในหิน เอามาทำเป็นเครื่องมือเครื่องใช้ เครื่องจักรกล การใช้ไม้ในป่ามาทำที่อยู่อาศัยหรือเครื่องใช้ประเภทแบบต่าง ๆ การใช้ลมตั้งกังหันลม เป็นต้น กล่าวคือ มนุษย์ใช้ประโยชน์จากธรรมชาติทุกรูปแบบมากมายจนนับไม่ถ้วน ในขณะที่มนุษย์ดำเนินการเอาประโยชน์จากธรรมชาติ มนุษย์ก็ทำลายธรรมชาติไปในตัวด้วย นั่นคือปัญหาความเสื่อมโทรมของดิน ป่า ปัญหาหน้าแล้ง อากาศเสีย ที่เรียกโดยรวมว่าปัญหาหามลภาวะใน

สังคมสมัยใหม่ ปัญหาเหล่านี้เองทำให้มนุษย์ได้คิดว่า มนุษย์ไม่อาจเอาเปรียบธรรมชาติเอาประโยชน์จากธรรมชาติฝ่ายเดียว โดยไม่คำนึงถึงความเสียหายที่เกิดจากธรรมชาติ เพราะหากมนุษย์ทำเช่นนั้นสืบต่อไป ผลเสียก็จะเกิดขึ้นกับตัวมนุษย์เอง

นอกจากนี้แล้วในการทบทวนเอกสารวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องซึ่งมีนักวิชาการได้เขียนไว้ในเอกสารตำราอื่น ๆ อีกหลายท่านดังเช่น ผลงานของอนุชาติ พวงสำลี (2547 : 200 - 234) เสนอว่าการเรียนรู้เรื่องระบบนิเวศเป็นการเรียนเรื่องธรรมชาติของสรรพสิ่ง ถ้าเรียนอย่างเชื่อมโยงก็จะเข้าใจธรรมชาติทั้งหมด ระบบนิเวศนั้น โยงใยทั้งหมด ตั้งแต่จักรวาล สสาร พลังงาน ดินฟ้าอากาศ สรรพชีวิต วิถีคิดพฤติกรรมของมนุษย์ ตลอดไปจนถึงจิตวิญญาณ

การศึกษาแบบเชื่อมโยงจะทำให้เห็นความเป็นหนึ่งเดียวกันของทั้งหมด ซึ่งรวมทั้งตัวเราเองด้วย เพื่อให้เกิดสำนึกแห่งความเป็นหนึ่งเดียวกัน เพื่อสร้างวิถีชีวิตใหม่แห่งการอยู่ร่วมกันด้วยสันติ ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับธรรมชาติ

หากมองย้อนถึงวิวัฒนาการความสัมพันธ์ของมนุษย์ระบบสังคมที่มนุษย์สร้างขึ้น อันมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงความเป็นไปในระบบนิเวศธรรมชาติหรือสิ่งแวดล้อมรอบ ๆ ตัวมนุษย์ในปัจจุบัน เราจะพบสิ่งที่เรียกได้ว่าเป็นวิกฤตการณ์สิ่งแวดล้อม ความเสื่อมโทรมของระบบนิเวศ

นิเวศวิทยาแบบองค์รวมเป็นแนวคิดที่นำเสนอเพื่อทำความเข้าใจในระบบนิเวศตามธรรมชาติ วิกฤตสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้น รวมถึงข้อเสนอในการอยู่ร่วมกันในระบบนิเวศ ซึ่งอนุชาติ พวงสำลี ได้กล่าวถึงระบบนิเวศซึ่งมีลักษณะของความสัมพันธ์ของสรรพชีวิตไว้ดังนี้

มิติของความสัมพันธ์ในลักษณะของระบบนิเวศ

ในวิถีชีวิตประจำวันของคนเรานั้น เราอยู่ในสภาพแวดล้อมมากมายหลายรูปแบบ ซึ่งมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน หากสภาพแวดล้อมหรือระบบนิเวศรอบตัวมนุษย์ถูกทำลายลง ชีวิตมนุษย์ก็ไม่สามารถดำรงอยู่ได้ มนุษย์กับสภาพแวดล้อมที่คนเราอาศัยอยู่ไม่ว่าจะเป็นสภาพแวดล้อมในเมืองหรือในชนบทก็ตาม ย่อมมีความเชื่อมโยงส่งผลกระทบต่อกันเสมอ กิจกรรมต่าง ๆ ของมนุษย์เราที่เกิดขึ้นในเมือง ก็ย่อมส่งผลกระทบต่อเชื่อมโยงไปถึงสังคมชนบท ในทางตรงกันข้าม ผลจากการกระทำของคนในชนบทต่อสภาพแวดล้อมก็ย่อมมีผลกระทบต่อสังคมเมืองเช่นเดียวกัน เพราะเมืองชนบทเป็นสภาพแวดล้อมของกันและกันอย่างแยกไม่ออก

ด้านความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งมีชีวิตในระบบนิเวศ สิ่งมีชีวิตในระบบนิเวศต่างก็มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์ในลักษณะใดลักษณะหนึ่งทั้งในระหว่างสิ่งมีชีวิตพวกเดียวกันระหว่างสิ่งมีชีวิตต่างชนิดกัน การสัมพันธ์หรืออยู่ร่วมกันนี้ก็มีทั้งแบบที่พึ่งพาอาศัยกัน การแก่งแย่งแข่งขันกัน (Competition) หรือการเข้าทดแทน (Succession) ทั้งนี้ก็เพื่อความอยู่รอดดำรงเผ่าพันธุ์ของตัวเอง

ระบบนิเวศนั้นมีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ กระบวนการเปลี่ยนแปลงอาจกินระยะเวลาต่างกันอย่างมากมาย โดยเฉพาะในกระบวนการวิวัฒนาการของสิ่งมีชีวิตอาจใช้เวลายาวนานกว่าที่จะทำให้เราเห็นว่า สิ่งมีชีวิตมีการปรับเปลี่ยนวิวัฒนาการหรือพฤติกรรมใหม่กับสภาพแวดล้อมที่มันอยู่อาศัย สิ่งมีชีวิตบางชนิดอาจถูกทำลายลง เพราะไร้สมรรถภาพในการแย่งชิงอาหาร การเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศหรือการปรับเปลี่ยนสภาวะแวดล้อมด้านต่าง ๆ การดับสูญของสิ่งมีชีวิตหนึ่ง ส่งผลให้เกิดช่องว่างเพื่อให้สิ่งมีชีวิตชนิดใหม่เบียดแทรกตัวขึ้นมายึดครองพื้นที่ที่สลับแทนเมื่อเวลาผ่านไปหรือ สิ่งมีชีวิตบางชนิดซึ่งอยู่ในภาวะถดถอยอาจอาศัยการปรับตัวหรือพัฒนาคุณลักษณะบางประการที่เอื้อให้เกิดการขยายตัวแผ่รัศมีเข้าครอบครองพื้นที่อีกครั้งหนึ่งได้

ในสภาพแวดล้อมที่เราพบเห็นสิ่งมีชีวิตต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นบนบกหรือในน้ำจะพบสิ่งมีชีวิตต่าง ๆ อาศัยอยู่รวมกันเป็นกลุ่มเสมอ ขณะเดียวกันกลุ่มของสิ่งมีชีวิตก็จะแตกต่างกันออกไปตามลักษณะสถานที่อยู่ขนาดของแหล่งที่อยู่นั้น ๆ การศึกษาสังคมของสิ่งมีชีวิตในเชิงระบบนับเป็นวิธีการสำคัญที่ทำให้เราเห็นกระบวนการทำลายสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นนั้นเป็นการตัดทอนความสัมพันธ์ของระบบสิ่งมีชีวิตซึ่งมีความหลากหลายเกื้อกูลกันอย่างสมดุล

ระบบนิเวศที่เป็นข่ายความสัมพันธ์ของสิ่งมีชีวิตชนิดต่าง ๆ มุมมองเรื่องข่ายความสัมพันธ์ถือเป็นแกนกลางของการศึกษาทางนิเวศวิทยา เป็นกุญแจสำคัญของระบบนิเวศ รวมถึงธรรมชาติของชีวิต (Nature of Life) ระบบธรรมชาติสภาพแวดล้อม มีความสมดุล มีการพึ่งพาอาศัยกันของสรรพสิ่งในโลก เป็นความสัมพันธ์ที่ถักทอขึ้นเป็นข่ายใยของชีวิต แนวคิดเรื่องข่ายความสัมพันธ์ (Network) จึงเป็นแนวคิดสำคัญที่ใช้อธิบายความสัมพันธ์ในทุก ๆ ระดับของระบบสิ่งมีชีวิต (Living System) ได้

ส่วนหนึ่งของโลกที่สิ่งมีชีวิตอาศัยอยู่ได้ ซึ่งได้แก่ บริเวณที่เป็นทะเลหรือมหาสมุทร น้ำจืดชั้นดินบางส่วน เรียกว่า ชีวาลัย (Biosphere) มีผู้เปรียบเทียบว่า ถ้าให้โลกของเราสูงเท่ากับตึก 3 ชั้นชีวาลัยมีความหนาเพียงครึ่งนิ้วเท่านั้น แสดงว่าบริเวณที่สิ่งมีชีวิตอาศัยนั้นบางมาก ทรัพยากรธรรมชาติจึงมีจำกัดเกินกว่าที่เราคาดคิดมนุษย์เราก็เป็นเพียงส่วนน้อยนิดของชีวาลัย ทั้งยังต้องพึ่งพาอาศัยสิ่งมีชีวิตอื่นสภาพแวดล้อมในชีวาลัยเพื่อการมีชีวิตรอด การมองระบบนิเวศตามธรรมชาติจึงน่าจะทำให้มนุษย์เข้าใจถึงฐานะของตนเองว่าเป็นเพียงส่วนหนึ่งของระบบเท่านั้น

ขณะที่วิกฤติการณ์สิ่งแวดล้อมกระบวนทัศน์แบบองค์รวมนั้นมองว่า เมื่อมนุษย์นำเอาระบบนิเวศตามธรรมชาติมาสัมพันธ์กับชีวิตกิจกรรมของตน ระบบนิเวศจึงเป็นที่มาของแหล่งปัจจัยในการดำรงชีวิตของมนุษย์ โดยมนุษย์ได้เริ่มเข้าไปมีบทบาทต่อการเปลี่ยนแปลงธรรมชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในระยะเวลาเริ่มต้นของยุคเกษตรกรรม เพราะชุมชนของมนุษย์มีการนำพันธุ์พืชพันธุ์สัตว์จากธรรมชาติมาเพาะเลี้ยงเพื่อเป็นแหล่งอาหาร พันธุกรรมที่มีอยู่แล้วตามธรรมชาติจึงถูกขยายพันธุ์

คัดลอก แพร่พันธุ์ออกไปตามชุมชนต่าง ๆ อย่างกว้างขวาง นาข้าว แปลงสวนถือเป็นระบบนิเวศใหม่ ที่คนช่วยสร้างขึ้นมา แต่ก็เป็นที่อาศัยแหล่งหากินของสิ่งมีชีวิตที่มีการปรับตัวตามธรรมชาติ การเกษตรกรรมเป็นระบบนิเวศที่มนุษย์ออกแบบขึ้นจากระบบนิเวศธรรมชาติ อย่างไรก็ตาม ปัจจุบันมนุษย์มีแนวโน้มที่จะทำให้ระบบนิเวศบนโลกนี้เป็นระบบนิเวศที่ไม่ซับซ้อน โดยเฉพาะการเกษตร

กล่าวได้ว่า สังคมมนุษย์ได้เจริญเติบโตอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะจากธรรมชาติ การทำกิจกรรมของมนุษย์ได้เข้าไปรบกวนหรือหยุดชะงักการดำเนินไปของระบบนิเวศ อันเป็นผลมาจากพัฒนาการของสังคมความคิดของมนุษย์ในด้านสิ่งแวดล้อมสมัยใหม่ (Modern Environmentalism) โดยเฉพาะกระแสความคิดหลักที่กำหนดทิศทางความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ธรรมชาติ คือแนวคิดที่เน้นเรื่องการจัดการทางวิทยาศาสตร์เทคโนโลยีในเชิงเหตุผล ซึ่งมนุษย์จะต้องเรียนรู้ทำความเข้าใจ โดยการพัฒนากระบวนการทางวิทยาศาสตร์เทคโนโลยี เพื่อใช้ในการควบคุมเอื้ออำนวยต่อการพัฒนาความก้าวหน้าของสังคมมนุษย์ นอกจากนี้ ความเจริญเติบโตของอุตสาหกรรมพัฒนาเศรษฐกิจก็ได้ส่งผลให้การตีความหมายของคำว่า “ธรรมชาติ” ที่มีนัยของการสร้างสรรค์พลังของความเจริญอกงามผิ้วแผ้วไป “ธรรมชาติ” ถูกแปรเปลี่ยนไปใช้ประโยชน์เป็นเพียงแค่ “ทรัพยากรธรรมชาติ” หรือ “วัตถุดิบ” (Inputs) ในทางการผลิตการค้าเท่านั้น

การพัฒนาระบบผู้ชำนาญการเทคโนโลยีสมัยใหม่เพื่อมุ่งเอาชนะธรรมชาติสร้างความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจ ทำให้มนุษย์มุ่งพัฒนาสังคมของตน โดยละเลยต่อสังคมของสิ่งมีชีวิตอื่น ละเลย “ขีดจำกัดของธรรมชาติ” ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ธรรมชาติจึงถูกแปรเปลี่ยนไปจากพื้นฐานความรับผิดชอบ ขีดจำกัด การเป็นส่วนหนึ่งการแลกเปลี่ยนตอบแทน ไปสู่พื้นฐานของการใช้ประโยชน์อย่างไม่มีที่สิ้นสุดตามนัยของการพัฒนาเศรษฐกิจในปัจจุบัน

วิกฤติสิ่งแวดล้อมนั้นได้รับความสนใจอย่างกว้างขวางจากประเทศต่าง ๆ เรื่อยมา นับแต่การจัดประชุมขององค์การสหประชาชาติที่กรุงสต็อกโฮล์ม ประเทศสวีเดนในปี 1972 มีการเรียกร้องให้ชาวโลกเปลี่ยนแปลงวิถีการดำเนินชีวิตที่ฟุ่มเฟือย เปลี่ยนแปลงวิถีทางในการพัฒนาในลักษณะที่ปลอดภัยต่อสิ่งแวดล้อมให้สอดคล้องกับข้อจำกัดของธรรมชาติมากขึ้น ที่เรียกกันว่า “การพัฒนาที่ยั่งยืน” (Sustainable Development) โดยการลดรูปแบบการบริโภคที่ฟุ่มเฟือยไร้ประสิทธิภาพ สนับสนุนการพัฒนาที่มีความสมดุลอย่างยั่งยืนระหว่างบริโภค ประชากร สมรรถนะของโลก ในการคำนึงถึงสิ่งมีชีวิต รวมถึงการพัฒนาเทคโนโลยีเทคนิคต่าง ๆ ที่จะตอบสนองความต้องการของมนุษย์ ขณะเดียวกันก็ที่มีการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างระมัดระวัง ประเด็นที่มักได้รับการกล่าวถึงเสมอในปัญหาเรื่องทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อมเกือบทุกด้าน คือความสามารถในการรองรับ (Carrying Capacity) ของธรรมชาติที่มีต่อประชากร รวมถึงภาวะของทรัพยากรปัจจัยทางด้านสิ่งแวดล้อม เช่น ความสมบูรณ์ของระบบนิเวศความหลากหลายทางชีวภาพ เป็นต้น

อีกมุมมองหนึ่ง วิถีคติสิ่งแวดล้อมที่กำลังเผชิญกันอยู่ในเวลานี้ ได้รับการยอมรับว่ามีปฐมเหตุ มาจากการมองโลกที่แตกต่างกัน การปฏิบัติกรต่างตามการมองโลกนั้น การมองโลกที่ถูกโจมตีเสมอ ก็คือความคิดที่แบ่งสิ่งต่าง ๆ ออกเป็นหน่วยย่อย ๆ การฟื้นฟูความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ นั้นจำต้องอาศัยโลกทัศน์ที่แตกต่างไปจากเดิม ไม่ว่าโลกทัศน์นั้นจะมาจากการศึกษา การคิดค้นขึ้น ใหม่จากอารยธรรมเดิม การแสวงหาจากวิถีชีวิตกระแสวัฒนธรรมอื่น การทำความเข้าใจว่าหน่วย ย่อย ๆ ของระบบนิเวศซึ่งเป็นองค์รวมของธรรมชาติว่าสัมพันธ์กันอย่างไร การตระหนักถึงความเป็น เหตุปัจจัยซึ่งกันกันของสิ่งต่าง ๆ ที่เรียกว่าองค์รวม ย่อมทำให้เราละเอียดอ่อนขึ้นที่จะสัมพันธ์กับ โลกธรรมชาติ เพราะการมองความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติในแง่มุมเก่าไม่สามารถช่วยให้ ปัญหาความเสื่อมโทรมการลดน้อยถอยลงของทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อมดีขึ้นได้

ปัจจุบัน โลกทัศน์แบบแยกส่วนกำลังถูกแทนที่ด้วยโลกทัศน์แบบองค์รวม อันตั้งอยู่บน พื้นฐานของการค้นพบทางวิทยาศาสตร์ที่ก้าวหน้าที่สุด (ฟิสิกส์ใหม่) ในขณะนี้ รวมถึงสอดคล้อง กับหลักทางนิเวศวิทยาด้วย นั่นคือสัมพันธ์ภาพระหว่างสรรพชีวิตที่ต้องพึ่งพาอาศัยกัน นั่นอาจ หมายถึงการยืนอยู่บนหลักแห่งความเสมอภาคหรือการดำรงอยู่ของความหลากหลายในโลกธรรมชาติ

จากมุมมองดังกล่าวนี้ อนุชาติ พวงสำลี (2547 : 204) เสนอว่า วิถีคติการดำรงทรัพยากร ธรรมชาติสิ่งแวดล้อมนั้นเป็นเรื่องที่ทุกฝ่ายต้องหันหน้าเข้าหากัน รวมทั้งต้องตระหนักว่า ธรรมชาติมี ความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันตั้งแต่ห้วงอวกาศถึงทะเล เช่น หากคนดันน้ำดูแล แต่คนปลายน้ำทำลาย ปัญหา ก็ยังคงเหมือนเดิม เหมือนกับชีวิตคนเราก็จำเป็นต้องดูแลทุกส่วนของร่างกาย ทุกอย่างต้องพึ่งพาอาศัย กัน นอกจากนี้ระบบนิเวศ ความสมดุลตามธรรมชาติการดำรงอยู่อย่างยั่งยืนนั้น ไม่ได้จำกัดความหมาย เฉพาะกับสิ่งแวดล้อมธรรมชาติที่เป็นเรื่องของทางกายภาพเท่านั้น แต่เป็นเรื่องขององค์รวมของทั้งหมด นั่นคือรวมเรื่องของระบบนิเวศสังคมที่สร้างสรรค์ความถูกต้องเป็นธรรมด้วย

แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับความขัดแย้ง

ในการเกี่ยวข้องกับแนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับความขัดแย้งนั้น ผู้วิจัยจะได้นำเสนอประเด็นสำคัญ เกี่ยวกับการศึกษาความขัดแย้งออกเป็น 2 มิติ ได้แก่

1. ทฤษฎีความขัดแย้งทางสังคม

หากจะพิจารณาถึงประเด็นปัจจัยของความขัดแย้ง ได้มีนักคิดหลายท่าน ได้นำเสนอ ประเด็นข้อมูลเหล่านี้เอาไว้อย่างมากมาย ดังนั้นเพื่อเป็นการรวบรวมข้อมูลให้เป็นระบบมีความรัดกุม ชัดเจนมากยิ่งขึ้น ผู้วิจัยจะนำเสนอโดยการจัดกลุ่มความคิดออกเป็นกลุ่มใหญ่ ๆ ดังต่อไปนี้ (พระ มหาธรรมา ฐมมหาโส. 2547 : 45)

1.1 กลุ่มที่มองว่า ความขัดแย้งเกิดจากปัจจัยภายใน หากจะกล่าวถึงกลุ่มนี้ สามารถจำแนกออกเป็นกลุ่มย่อย ๆ 2 กลุ่มด้วยกัน กล่าวคือกลุ่มนักคิดทางศาสนากับกลุ่มนักคิดเชิงพฤติกรรมศาสตร์

1.1.1 กิลเลสเป็นที่มาของความขัดแย้ง นักวิชาการทางด้านพระพุทธศาสนา เช่น พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้ชี้ให้เห็นว่า ความอยากได้ อยากใหญ่ ใจแคบ ถือได้ว่าเป็นตัวการสำคัญที่ทำให้เกิดความหวาดกลัว ระวังไม่ไว้ใจกัน ส่วนพระโสภณคณาภรณ์ (ระบบ รฐิตญาโณ) มองว่า ตัวปัญหาของความขัดแย้งอยู่ที่อวิชชา ซึ่งแตกกิ่งใหญ่ออกมาเป็นความโลภ ความโกรธ ความหลง

1.1.2 สัจจะญาณสันดานของมนุษย์เป็นที่มาของความขัดแย้ง นักคิดของกลุ่มนี้มองว่าสาเหตุของการขัดแย้งนั้นเกิดจากสันดานมนุษย์สัตว์ในทุกลักษณะ โดยคอนราด ลอเรนซ์ (Konrad Lorenz) ได้อธิบายว่า ความขัดแย้งของมนุษย์เกิดจากพื้นฐานของแนวความคิดสัญชาตญาณความก้าวร้าว (Instinctual Theories of Aggression) ขณะที่นักพฤติกรรมศาสตร์หลายท่าน เช่น มงเตจ (Mongtague) ที่ศึกษาในเรื่องมนุษย์ความก้าวร้าว กอร์เนย์ (Gomey) ซึ่งศึกษาในเรื่อง มนุษย์ สตอร์ (Storr) ซึ่งศึกษาในเรื่องความก้าวร้าวของมนุษย์ก็ได้ชี้ไปในทิศทางเดียวกันว่า ความขัดแย้งการต่อสู้เป็นกระบวนการเพื่อการทดแทนหรือชดเชยสิ่งที่เป็นสัญชาตญาณก้าวร้าวทำลายล้างมนุษย์ โดยผ่านทางความขัดแย้งหรือการแข่งขัน

1.2 กลุ่มที่มองว่า ความขัดแย้งเกิดจากความต้องการ นักคิดในกลุ่มนี้ประกอบไปด้วย เทียนฉาย กิระนันท์ ที่ชี้ว่า ความต้องการด้านเศรษฐกิจสังคมเป็นตัวแปรสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้เกิดความขัดแย้งในสังคม สิ่งที่น่ามายืนยันข้อสมมติฐานก็คือ คัชนิชี้ความแตกต่างทางเศรษฐกิจก็คือ รายได้ สิทธิพลีครอง การมีงานทำ เป็นต้น ส่วนตัวแปรตัวความต้องการด้านสังคมก็คือ ระดับการศึกษา ความทันสมัย ฐานะทางสังคม ซึ่งความแตกต่างดังกล่าวจัดได้ว่าเป็นสิ่งกระตุ้นให้คนในสังคมเกิดความขัดแย้งระหว่างกัน ในขณะที่ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ วิเคราะห์คล้ายกันว่า ตัวแปรในด้านสังคมเศรษฐกิจที่เกี่ยวข้องเนื่องกับการดำรงชีพ การดำรงชีพทำให้เกิดความขัดแย้งด้านชนชั้นช่วงชิงทรัพยากรในระดับต่าง ๆ

1.3 กลุ่มที่มองว่า ความขัดแย้งเกิดจากอำนาจ นักคิดคนสำคัญที่มีอิทธิพลต่อการมองว่าความขัดแย้งจากอำนาจ คือราล์ฟ ดาห์เรนดอร์ฟ (Ralf Dahrendorf) โดยเขาได้ชี้ให้เห็นว่า บางครั้งอำนาจมีอยู่น้อย หายาก กลุ่มย่อย ๆ ในองค์กรทางสังคม จึงต้องแข่งขันต่อสู้เพื่อให้ได้มาซึ่งอำนาจอันน้อยนั้น ด้วยเหตุนี้จึงทำให้เกิดความขัดแย้งขึ้นในกลุ่มของสังคม

ในขณะที่ คริสเบิร์ก (Kriesberg) ไม่ได้มองว่าอำนาจมีอยู่มากหรือน้อย แต่ประเด็นสำคัญก็คือ ความไม่เท่าเทียมหรือความไม่สัมพันธ์กันของอำนาจระหว่างบุคคลในสังคม โดยเขา

พยายามย้าว่า ความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียมกันของอำนาจเป็นลักษณะสำคัญที่สุดของความขัดแย้ง สาเหตุที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะระดับของอำนาจที่แตกต่างกัน เป็นผลให้คู่กรณีเริ่มตระหนักถึงความแตกต่างกันยิ่งทำให้มีการแสวงหาวิธีการเพื่อให้ได้มาซึ่งความมีอำนาจ ซึ่งในประเด็นหลังนี้ คู่ประหนึ่งว่าเขาเห็นด้วยกับคริสเบิร์ก แต่ถึงกระนั้นเขาได้เสนอทางออกว่า ควรทำให้มีการแสวงหาวิธีการเพื่อให้ได้มาซึ่งความเท่าเทียมกัน คำถามก็คือวิธีการดังกล่าวคืออะไร ซึ่งประเด็นนี้เขาไม่ได้กล่าวไว้

ฉันทนา บรรพศิริโชติ ได้นำเสนอหลักการ ไม่สมมาตร (Asymmetric Conflict) ซึ่งเป็นประเด็นที่สอดคล้องกับคริสเบิร์กที่มองว่า ความขัดแย้งระหว่างคู่ที่ไม่เท่าเทียมกันทางอำนาจ โดยพยายามเปรียบเทียบว่า ถ้าเป็นมวยก็เรียกว่าเป็นคู่ต่อสู้คนละรุ่น มีโปรโมเตอร์คนละระดับ ประเด็นปัญหาก็คือ ทำอย่างไร จึงจะสามารถปรับให้ฐานของอำนาจเท่าเทียมกัน เพื่อไม่ให้ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งมีอำนาจมากเกินไปจนทำให้การเจรจาไร้ทางออก

ประเด็นนี้ ปีเตอร์ ที. โคลแมน (Peter T. Coleman) ได้ตระหนักเช่นเดียวกัน เพราะเขามองว่า โดยปกติทั่วไปเมื่อเกิดความขัดแย้งแล้วทำให้การเจรจามีปัญหานั้นก็เพราะว่าฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ผู้มีอำนาจมักจะใช้อำนาจเหนือ (Power Over) กับผู้ที่มีอำนาจน้อยกว่า จนทำให้กระบวนการในการจัดการความขัดแย้งเป็นไปด้วยความยากลำบาก แต่สิ่งสำคัญที่เขาพยายามนำเสนอ ก็คือ อำนาจร่วม (Power With) อันเป็นกระบวนการในการใช้การมีส่วนร่วมหรือสร้างความร่วมมือให้เกิดขึ้นในกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียกับโครงการต่าง ๆ

1.4 กลุ่มที่มองว่าความขัดแย้งเกิดจากค่านิยม กล่าวถึงคำว่าค่านิยม (Values) ประกอบไปด้วยประเด็นหลัก ๆ ที่น่าสนใจหลายประการ กล่าวคือความเชื่อ วัฒนธรรม ประเพณี ศาสนา ภาษาหรือชาติพันธุ์ เป็นต้น อันเป็นสิ่งที่แสดงออกทางความคิดหรือการกระทำ โทรสเทน เซลลิน (Throesten Sellin) มองว่า รูปแบบวัฒนธรรมที่แตกต่างกันของประชากรแต่ละกลุ่มในสังคมทำให้เกิดความขัดแย้ง โดยเขาได้ชี้ให้เห็นว่า สังคมดั้งเดิมมักจะไม่มี ความขัดแย้งเนื่องจากไม่มีประชากรมาจากหลากหลายเผ่าพันธุ์ แต่เมื่อสังคมมีขนาดใหญ่มากยิ่งขึ้น ย่อมประกอบไปด้วยประชากรที่มา จากหลายเผ่าพันธุ์แตกต่างกัน ด้วยเหตุผลดังกล่าว เขาจึงแบ่งความขัดแย้งทางวัฒนธรรมออกเป็นสองรูปแบบ กล่าวคือ 1) ความขัดแย้งที่เกิดจากวัฒนธรรมหลักที่แตกต่างกันสองชนิด (Primary Cultural Conflict) 2) ความขัดแย้งที่เกิดจากมีกระแสวัฒนธรรมรอง (Secondary Culture Conflict) ขณะนี้ ซามูเอล ฮันติงตัน (Samuel Huntington) นักรัฐศาสตร์ชาวอเมริกันได้นำเสนอแนวคิด เรื่องการปะทะกันของอารยธรรม (The Clash of Civilizations) ใน พ.ศ. 2536 ว่า สมมติฐานของเขาก็คือ รากเหง้าของความขัดแย้งในโลกยุคใหม่จะไม่ใช่อุดมการณ์หรือเศรษฐกิจเป็นพื้นฐานอีกแล้ว ความแตกแยกอย่างใหญ่หลวงในมนุษยชาติต้นตอความขัดแย้งที่สำคัญที่สุดจะเกิดมาจากพื้นฐานทางวัฒนธรรม สิ่งที่เขาขกมายืนยันข้อสมมติฐานก็คือ ความขัดแย้งระหว่างวัฒนธรรม

ตะวันตกกับวัฒนธรรมอิสลามผลจากการทำนายของเขานั้น ได้ทำให้เกิด เหตุการณ์ 11 กันยายน 2001 สงครามอัฟกานิสถานกับสงครามอิรัก

1.5 กลุ่มที่มองว่า ความขัดแย้งเกิดจากข้อมูล ข่าวสารหรือการสื่อสารที่ไร้ประสิทธิภาพ นอร์ท (North) เคลแมน (Kelman) มองว่า การรับรู้ที่ผิดพลาด ความเข้าใจที่คลาดเคลื่อนมีส่วนสำคัญที่ทำให้เกิดความขัดแย้ง โดยเขาได้ย้ำว่า การเกิดของสงครามเป็นผลสืบเนื่องจากความผิดพลาดในการรับรู้ การประเมินที่ผิดพลาด ประเด็นตัวอย่างที่เขาได้นำมาสนับสนุนข้อคิดเห็นก็คือกรณีสงครามเวียดนาม สงครามเวียดนาม เกิดจากลักษณะทางด้านจิตใจการรับรู้ที่ผิดพลาดในการประเมินสถานการณ์ของบุคคลสำคัญที่เกี่ยวข้องกับการตัดสินใจในนโยบายเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ของอเมริกา เห็นได้ว่า ในหลายสถานการณ์ที่นำไปสู่ความขัดแย้งความรุนแรงนั้นมีฐานมาจากการสื่อสารที่ไร้ประสิทธิภาพเสมอ ผู้วิจัยมองว่าเขาพยายามสรุปเช่นนั้น แต่ความจริงก็คือมีตัวแปรมากมายที่ทำให้เกิดสงคราม แต่ในปัจจุบันนี้ข้อกังวลของเขาดูประหนึ่งว่าไม่ค่อยมีความจำเป็นสำคัญเท่าใด เพราะระบบการสื่อสารในยุคนี้มีความคล่องตัวทันสมัยอย่างยิ่ง

1.6 กลุ่มที่มองว่า ความขัดแย้งเกิดจากโครงสร้างสังคม ตัวแทนความคิดของกลุ่มนี้ได้แก่คาร์ล มาร์กซ์ (Karl Marx) ทฤษฎีโครงสร้าง – หน้าที่ (Theory Structural Functionalism) ทฤษฎีความขัดแย้งของดาห์เรนดอร์ฟ (Dahrendorf) คาร์ล มาร์กซ์ (Karl Marx) จัดได้ว่าเป็นผู้นำทางความคิดในกลุ่มนี้ โดยเขาได้กล่าวไว้ในหนังสือเรื่อง Capital Marcuse ไว้ว่าความขัดแย้งเกิดจากการกดขี่ขูดรีดทางชนชั้น โดยเฉพาะในสังคมทุนนิยมซึ่งโครงสร้างสังคมมีการแบ่งชนชั้นสูง เป็นชนชั้นที่กดขี่ขูดรีด ดังนั้นความขัดแย้งเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ ซึ่งขัดแย้งกันในผลประโยชน์ของชนชั้น เนื่องจากความสำนึกของชนชั้นที่ก่อตัวขึ้นมากลายเป็นความขัดแย้ง ได้ทำการจำแนกตัวแปรพื้นฐานของการขัดแย้งว่าความขัดแย้งไม่ได้เกิดขึ้น โดยบังเอิญแต่เป็นผลพวงจากสังคมทุนนิยม โครงสร้างทางเศรษฐกิจการกดขี่การขัดแย้งทางสังคม ซึ่งผู้สนับสนุนแนวความคิดนี้มี เลนิน (Lenin) เหมาเจ๋อตุง (Mao Tse-Tung) เป็นต้น

สาระความคิดเกี่ยวกับความขัดแย้งที่สำคัญของมาร์กซ์ มี 3 ประการ คือ

1.6.1 องค์กรทางเศรษฐกิจ โดยเฉพาะการเป็นเจ้าของทรัพย์สินเป็นผู้กำหนดรูปแบบขององค์กรอื่น ๆ ในสังคมนั้น นั่นคือ โครงสร้างของชนชั้น การจัดระเบียบเชิงสถาบัน ระบบค่านิยม ความเชื่อ ลัทธิศาสนาหรือระบบความเชื่ออื่น ๆ ของสังคมล้วนเป็นภาพสะท้อนหรือได้รับอิทธิพลจากองค์กรเศรษฐกิจของสังคมทั้งสิ้น

1.6.2 องค์กรเศรษฐกิจของสังคมใด ๆ ย่อมมีขุมพลังที่เป็นต้นกำเนิดการขัดแย้งเชิงปฏิวัติระหว่างชนชั้นในสังคมนั้นอย่างหลีกเลี่ยงไม่พ้นเสมอ (ยกเว้นสังคมแบบคอมมิวนิสต์) การขัดแย้งเชิงปฏิวัติระหว่างชนชั้นนั้นเป็นกระบวนการวิภาษวิธี (Dialectics) เกิดเป็นยุคเป็นสมัย โดย

องค์การเศรษฐกิจแต่ละยุคจะได้หัวหน้าเมล็ดเชื้อทำลายตนเองไว้ในสังคม ด้วยการแบ่งชนชั้นต่าง ๆ ในสังคมออกเป็นกลุ่มหรือสองพวก (เช่น พวกชนชั้น กรรมาชีพชนชั้นนายทุน) ซึ่งในท้ายที่สุดจะมีการโค่นล้มชนชั้นที่ครองอำนาจโดยชนชั้นที่ถูกปกครอง

1.6.3 ความขัดแย้งจะมีลักษณะเป็นสองหลัก (Bipolar) คือหลักหนึ่งได้แก่ ชนชั้นที่ถูกเอารัดเอาเปรียบซึ่งตกอยู่ในภาวะเงื่อน ไขแบบหนึ่ง อันเกิดขึ้นจากลักษณะขององค์การเศรษฐกิจที่จะทำให้เขาตระหนักใน “ความสนใจ” แท้จริงของเขา ต่อมาจึงได้ก่อตั้งองค์การปฏิบัติทางการเมืองเพื่อต่อต้านชนชั้นมีอำนาจเป็นเจ้าของทรัพย์สิน ซึ่งเป็นหลักที่สองในกระบวนการขัดแย้งนี้ ทฤษฎีโครงสร้าง - หน้าที่ นั้นเห็นว่า สังคมสถาบันสังคมทั้งหลายล้วนแต่พึ่งพาซึ่งกันกันเป็นระบบ แต่ละส่วนในระบบต่างทำหน้าที่ (Function) ของตัวเองร่วมกับส่วนอื่น ๆ เพื่อให้ระบบของสังคมนั้นของแต่ละสถาบันในสังคมดำรงอยู่ในสภาพสมดุลระหว่างส่วนที่นำเข้า (Input) เพื่อให้แต่ละส่วนทำหน้าที่กับส่วนที่ออกมา (Output) จากการทำหน้าที่นั้น ๆ

ประเด็นหลักของทฤษฎีโครงสร้าง - หน้าที่ ก็คือการอธิบายให้เห็นว่า สถาบันต่าง ๆ ทำหน้าที่การรักษาสังคมให้ได้คุณภาพอย่างไร อาทิ รักษาระเบียบสังคมความมั่นคง องค์ประกอบพื้นฐานของการวิเคราะห์โครงสร้าง - หน้าที่ คือความสนใจต่อการโยงส่วนหนึ่งของสังคมหรือระบบสังคมเข้ากับอีกส่วนหนึ่งหรือเข้ากับส่วนรวมทั้งหมดที่เหลืออยู่ การวิเคราะห์เชิงนี้มุ่งแสดงให้เห็นว่าระบบจะอยู่ภายในรัฐหรือเป็นเงื่อน ไขภายใน สภาวะแวดล้อมจะเป็นเงื่อน ไขคงที่ภายนอก ภายใต้อันตรายเหล่านี้เองที่วัตถุประสงค์ให้ผลเป็นที่น่าพอใจแก่ระบบนั้นคือ การคงอยู่ของระบบอันเกิดจากความสมดุลของการทำหน้าที่ของส่วนต่าง ๆ ในสังคม วาระใดที่ส่วนต่าง ๆ ทำหน้าที่อยู่ไม่ได้หรือทำหน้าที่บกพร่องหรือเบี่ยงเบนออกจากที่ควรเป็นจนเกินควบคุม ระบบก็คงอยู่ไม่ได้ ทฤษฎีทำนองนี้จึงมิได้ปฏิเสธความขัดแย้ง แต่เห็นว่าสังคมมีกลไกหรือสถาบันที่ทำหน้าที่ควบคุมความขัดแย้งนั้น ถ้าสถาบันทางสังคมหรือกลไกควบคุมความขัดแย้งทำหน้าที่บกพร่องหรือทำหน้าที่ไม่ได้ความขัดแย้งก็จะเกิดขึ้น

ทฤษฎีความขัดแย้งนั้นเห็นว่า ภายในสังคมนั้นต้องมีความขัดแย้งเพราะแต่ละกลุ่มในสังคมต่าง ๆ ต้องการครอบครองผลประโยชน์อำนาจ ซึ่งเป็นสิ่งที่มีอยู่จำกัด การที่ฝ่ายหนึ่งได้ประโยชน์มิใช่มาจากการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันกัน ตรงกันข้ามการได้ประโยชน์ของฝ่ายหนึ่งเกิดจากการสูญเสียประโยชน์ของอีกฝ่ายหนึ่ง การสูญเสียประโยชน์การได้ประโยชน์นั้น มิได้เกิดจากการขาดแคลนสถาบันทางกฎหมายที่ทำหน้าที่ควบคุมความขัดแย้งในสังคมหรือขาดกลไกอื่น ๆ แต่เป็นเพราะสถาบันเหล่านั้นกำเนิดขึ้นดำรงอยู่ภายใต้เงื่อน ไขที่เอื้อรักษาผลประโยชน์ของกลุ่มที่มีอำนาจอยู่ในสังคม นั่นก็คือกฎระเบียบต่างขึ้นอยู่กับอำนาจของผู้วางกฎ รักษากฎนอกจากนี้การสร้างกฎระเบียบ

สถาบันต่าง ๆ ที่ทำหน้าที่พึ่งพาซึ่งกันและกันในทางผลประโยชน์นั้น ก็มีได้เป็นความยินยอมพร้อมใจของคนทุกกลุ่มในสังคม บางครั้งผู้ปกครองก็เป็นผู้วางกฎไว้ตามอำเภอใจของพวกเขาเพื่อดำรงรูปแบบการปกครองที่เอื้อประโยชน์ต่อเขา เพื่อรักษาอำนาจของพวกเขาเพื่อรักษาค่านิยมหรือวัฒนธรรมของพวกเขาเหล่านี้ เป็นต้น บรรดาราษฎรผู้อยู่ใต้ปกครองยอมรับในกฎต่าง ๆ เพราะความไม่รู้ เพราะสภาพสังคม เพราะสถานภาพในสังคม ดังนั้นความขัดแย้งในสังคมจึงมักมีอยู่ 2 ลักษณะ คือความขัดแย้งในเรื่องอำนาจผลประโยชน์ระหว่างผู้มีอำนาจด้วยกัน เช่น ระหว่างกลุ่มผู้ปกครองระหว่างผู้ใต้ปกครองด้วยกันเองกับความขัดแย้งในเรื่องการยอมรับในสถานภาพ เอกลักษณะ ค่านิยม ทั้งทางด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคม เช่น ความขัดแย้งระหว่างแนวทางการพัฒนาประเทศแบบพึ่งตนเอง เป็นต้น หรืออาจมองตามทฤษฎีความขัดแย้งที่เน้นถึงความขัดแย้งเป็นมูลฐานของปรากฏการณ์สังคมของราล์ฟ ดาห์ เรนดอร์ฟ (Ralph Dahrendorf) ที่เสนอว่าอำนาจเป็นตัวการหลักของความขัดแย้ง ควรมองด้วยทฤษฎีว่าด้วยสังคมในระดับมหภาค กลุ่มความขัดแย้งในระดับจุลภาค ในขณะที่ดาห์ เรนดอร์ฟ (Dahrendorf) เห็นด้วยว่า ความขัดแย้งทางสังคมเกิดจากการกดขี่ระหว่างกลุ่มต่าง ๆ แต่แตกต่างจากการกดขี่ทางชนชั้นอย่างแนวความคิดของมาร์กซ์ (Marx) ที่ดาห์ เรนดอร์ฟเห็นว่าความขัดแย้งในเรื่องของผลประโยชน์ในสังคมเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ก็จริง แหล่งกำเนิดอันเป็นที่มาของความขัดแย้งในสังคมนั้น เกิดจากการรวมตัวขึ้นเป็นองค์กรของกลุ่มในสังคม เช่น ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในสหรัฐอเมริกา มักจะเกิดกลุ่มต่าง ๆ ที่มีการจัดตั้งเป็นองค์กร เช่น กลุ่มสหภาพแรงงานเพื่อความเสมอภาค เป็นต้น ราล์ฟ ดาห์ เรนดอร์ฟ (Ralf Dahrendorf) ให้ความเห็นเกี่ยวกับความขัดแย้งว่าเป็นสาระของระบบสังคมมีอยู่เสมอ แต่ปัจจัยรากฐานของการขัดแย้งอยู่ที่อำนาจ มิใช่เศรษฐกิจ เมื่อใดได้เกิดความตระหนักว่ามีกลุ่มผู้มีอำนาจมีการบีบบังคับ (Manifest Interest) เมื่อนั้นจะเป็นจุดเริ่มของการขัดแย้งระหว่างชั้นที่มีอำนาจไม่มีอำนาจ เมื่อมีความขัดแย้งระหว่างชนชั้น (Class Conflict) ผลของการขัดแย้งจะแบ่งออกเป็น 2 แบบ คือ

1. ความขัดแย้งรากฐาน (Intensive Conflict) ซึ่งจะเพิ่มขึ้นหรือลดลงแล้วแต่ความแตกต่างระหว่างชั้นว่าจะขัดแย้งเพียงไร ถ้ามีความขัดแย้งก็จะมีอัตราความขัดแย้งสูง ถ้าหากมีปริมาณกลุ่มย่อย ๆ มาก ย่อมจะลดอัตราความขัดแย้ง รวมทั้งโอกาสในการเปลี่ยนแปลงฐานะ

2. ความขัดแย้งรุนแรง (Violence Conflict) ซึ่งอัตราของความขัดแย้งชนิดนี้จะมากน้อยก็แล้วแต่ปริมาณของกลุ่มย่อยว่าจะสามารถรวบรวมกันได้หรือไม่ ถ้าหากรวมกันได้ก็รุนแรงมากขึ้น หรือเมื่อมีการปรับแก้ระบบรางวัลการลงโทษแก่กลุ่มที่ถูกปกครอง ก็ย่อมจะลดอัตราการขัดแย้งหรือเมื่อสามารถควบคุมการขัดแย้งอย่างมีประสิทธิภาพ การขัดแย้งอย่างรุนแรงนี้ถ้าไม่สามารถควบคุมได้ ย่อมก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างฉับพลัน (Suddenness of Structure Change) อาจจะมีผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงตัวบุคคลผู้ปกครองได้

การจัดการความขัดแย้ง

ในการศึกษาถึงแนวทางในการจัดการความขัดแย้งในสังคมนั้นมีนักวิชาการได้เสนอแนวทางในการจัดการแก้ไขปัญหความขัดแย้งดังกล่าวไว้ในหลายลักษณะ แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการความขัดแย้ง จากการศึกษาในเบื้องต้นพบว่า มีนักคิดทางตะวันตกหลายท่านที่ได้ให้คำนิยามนำเสนอแง่มุมที่เกี่ยวข้องกับสาระสำคัญของความขัดแย้ง ดังจะแยกนำเสนอ ดังนี้

การศึกษาของยีน ชาร์ป (Gene Sharp) ได้นำเสนอหลักการสันติวิธี ไว้ 3 ประเด็น คือ (ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, 2529 : 113-122)

1. การประท้วงหรือชักจูงโดยไม่ใช้ความรุนแรง เป็นวิธีการในเชิงสัญลักษณ์ที่มีจุดหมายเพื่อชักจูงฝ่ายตรงข้ามหรือคนอื่น ๆ ให้มาเห็นด้วยกับฝ่ายตนหรือเพื่อแสดงให้เห็นถึงความไม่พอใจของกลุ่ม เช่น การชุมนุมเดินขบวน การเสียดสี ล้อเลียน การส่งจดหมายเปิดผนึก

2. การไม่ให้ความร่วมมือ วิธีการนี้อาจแบ่งเป็นกลุ่มใหญ่ ๆ ได้ 3 กลุ่มคือ

2.1 การไม่ให้ความร่วมมือทางสังคม คือการปฏิเสธที่จะมีความสัมพันธ์ทางสังคมตามปกติกับบุคคลที่มุ่งจะคัดค้าน การระงับกิจกรรมทางศาสนา คือบุคลากรทางศาสนาหยุดทำพิธีทางศาสนาแก่บุคคลใดบุคคลหนึ่งหรือบางที่ที่ไม่ใช้วิธีการร่วมมือกับกิจกรรมประเพณีสถาบันสังคม บางกลุ่มใช้วิธีอพยพออกเพื่อประท้วง อันเป็นการแสดงออกถึงการไม่รับอำนาจของสถาบันทางการเมืองโดยสิ้นเชิง

2.2 การไม่ให้ความร่วมมือทางเศรษฐกิจ เป็นการหยุดยั้งหรือปฏิเสธที่มีความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจอย่างเฉพาะเจาะจง อาจแบ่งแยกออกได้เป็นสองกลุ่มหลักคือ การคว่ำบาตรทางเศรษฐกิจนัดหยุดงาน

2.3 การไม่ให้ความร่วมมือทางการเมือง เป็นการปฏิบัติที่จะไม่เข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมืองในรูปแบบที่เคยมีภายใต้สภาพการณ์เป็นจริง ในทางปฏิบัติจะต้องมีประชาชนจำนวนมากเข้าร่วมด้วย การไม่ให้ความร่วมมือทางการเมืองนี้อาจปฏิบัติโดยเจ้าหน้าที่รัฐบาลหรือแม้แต่โดยรัฐบาลเอง ความสำคัญของความไม่ร่วมมือทางการเมืองจะเพิ่มขึ้นตามจำนวนของผู้คนที่เข้าร่วม การไม่ให้ความร่วมมือทางการเมืองมีหลายรูปแบบขึ้นอยู่กับสถานการณ์ เช่น การปฏิเสธที่จะช่วยเหลือกองกำลังของรัฐ การคว่ำบาตรการเลือกตั้ง เป็นต้น

3. การแทรกแซงโดยไม่ใช้ความรุนแรง วิธีการประเภทนี้แตกต่างจากสองประเภทแรกตรงที่วิธีการนี้เป็นการเข้าแทรกแซงเข้าไปในสถานการณ์ ซึ่งสามารถให้ผลได้ในแง่บวกแ่ลอบอาจจะแยกสลายหรือแม้แต่ทำลายแบบแผนพฤติกรรมที่มีอยู่ นโยบาย ความสัมพันธ์หรือสถาบันที่ควรคัดค้าน วิธีการประเภทนี้บางครั้งก็ก่อให้เกิดแบบพฤติกรรมหรือสถาบันใหม่ที่ประชาชนพอใจ วิธีการแทรกแซงโดยไม่ใช้ความรุนแรงนี้อาจเป็นการมุ่งแทรกแซงทางจิตวิทยาทางกายภาพ ทางสังคม

เศรษฐกิจหรือการเมืองได้ เช่น อาจหมายถึงการอดอาหารประท้วง การนั่งยึดเชื้อ การขวางกั้น พาหนะกีดขวางทางเดิน การยึดพื้นที่ก่อสร้าง เป็นต้น

ขณะที่การศึกษาของมาร์ติน ลูเธอร์ คิง จูเนียร์ ได้เสนอสันติวิธีหรือปฏิบัติการไร้ความรุนแรง เริ่มต้นด้วยวิธีการคว่ำบาตร ประท้วง เมื่อมีการประท้วงเขามักจะชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของความรักเสมอ แม้จะต้องเผชิญหน้ากับความเคียดแค้นชิงชังก็ตาม โดยได้ย้ำให้เห็นว่า เราไม่ต้องการความขมขื่นเป็นอันขาด ถ้าเราปล่อยตัวให้อยู่ในความเกลียดชังแล้ว ยุคใหม่ก็จะเข้ารอยเค็ม เราต้องเผชิญกับความเกลียดชังด้วยความรัก การใช้กำลังบังคับด้วยแรงใจ ซึ่งจากการวิเคราะห์ถึงแรงจูงใจในการใช้สันติวิธีด้วยการประท้วงนั้น เขาได้รับอิทธิพลมาจากการปฏิบัติการสันติวิธีหรือหิงสาของมหาตมะ คานธีที่พยายามจะแสดงให้เห็นด้วยการเอาวิญญาณของตนมาเผชิญกับทรราชโดยไม่ยอมแพ้หรืออ่อนแอต่ออุปสรรคที่จะเกิดขึ้น ซึ่งมาร์ติน ลูเธอร์ คิง จูเนียร์ ก็ได้แสดงให้เห็นถึงแง่มุมที่สอดคล้องกับแนวคิดของมหาตมะคานธีที่ว่า สันติวิธีไม่ใช่สัญลักษณ์ของความอ่อนแอหรือความขลาดกลัวดังที่พระเยซูได้แสดงให้เห็นว่า การยืนหยัดในสันติวิธีเปลี่ยนความอ่อนแอไปสู่ความเข้มแข็งก่อให้เกิดความกล้าหาญเมื่อเผชิญกับอันตราย

ในการทำงานเดียวกัน โยฮัน กัลดุง ได้นำเสนอทางเลือกใหม่ ให้กับสังคม คือสิ่งที่เรียกว่า สันติภาพเชิงโครงสร้าง โดยได้ตั้งสมมติฐานเกี่ยวกับการสร้างสันติภาพไว้ว่า

1. สันติภาพไม่ได้เป็นเพียงสันติภาพในระหว่างประเทศหรือรัฐชาติเท่านั้น แต่หมายถึงสันติภาพในสังคม สันติภาพระหว่างภายในตัวมนุษย์ สันติภาพระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ เป็นสันติภาพที่ครอบคลุมทั้งธรรมชาติ มนุษย์ สังคมโลก กัลดุงมองว่าทั้งหมดนี้จะสามารถอยู่ร่วมกันอย่างสันติได้ภายใต้เงื่อนไข 2 ประการ คือ ความหลากหลาย (ในส่วนต่าง ๆ ของความสัมพันธ์ตัวผู้กระทำ) การพึ่งพาอาศัยระหว่างกัน (Symbiosis)
2. ความหลากหลายการพึ่งพาในธรรมชาตินำมาซึ่งความสมดุลทางนิเวศสิ่งนี้ทำให้เกิดการสร้างสรรค์ ทำให้เกิดสังคมพหุนิยมทำให้เกิดการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ
3. การพึ่งพากันกันในธรรมชาติเป็นการพึ่งพาในแนวนอนไม่ใช่การพึ่งพาในแนวตั้ง ไม่ใช่การพึ่งพาของผู้อ่อนแอต่อผู้แข็งแรงกว่า ดังนั้นจึงไม่เกิดการครอบงำของผู้แข็งแรงต่อผู้ที่อ่อนแอกว่า

ประเด็นของการตอบโจทยที่ว่า “ทำไมจึงต้องใช้สันติวิธี” เมื่อวิเคราะห์จากปัจจัยต่าง ๆ อย่างเป็นรอบด้านแล้ว คำตอบที่พบในเบื้องต้นมีอย่างน้อย 7 ประการ กล่าวคือ

1. สันติวิธีเป็นวิธีที่ถูกต้องตามหลักศีลธรรม วิธีการนี้เป็นคู่มือเครื่องมือสำคัญในการพัฒนาความเป็นมนุษย์ เป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนาจิตใจมนุษย์ แก้ปัญหาแบบมนุษย์ด้วยตัวมนุษย์เอง แต่ปัญหาที่เกิดขึ้นคือ การที่คนเข้าใจศีลธรรมต่างกันหลายรูปแบบ ทำให้เกิดการตีความเพื่อสนองตอบ

ตัวเอง อย่างไรก็ตาม เมื่อมองคำว่า “ศีลธรรม” ในมิติของศาสนาย่อมเป็นการง่ายที่จะแสวงหา “จุดร่วม” ที่คล้ายคลึงกันได้

2. การจัดการความขัดแย้งแบบสันติวิธี นอกจากเป็นวิธีการที่สอดคล้องกับมนุษยชาติแล้ว ยังเป็นวิธีการที่สร้างพื้นฐานของความเข้าใจซึ่งกันและกันระหว่างประชาชนในกลุ่มต่าง ๆ เพราะความเข้าใจ เห็นใจกันเป็นวิธีการป้องกันต่อสู้กับภัยในด้านต่าง ๆ ที่อาจจะมาสู่ประเทศชาติด้วย (มารค ตามไท. 2542 : 65-66)

3. สันติวิธีเป็นวิธีเดียวที่สนับสนุนประชาธิปไตย โดยเฉพาะประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม (Participatory Democracy) ดังที่นักคิดบางท่านได้นำเสนอว่า ประชาธิปไตยเป็นวิธีส่งเสริมการมีส่วนร่วมของบุคคลกลุ่มต่าง ๆ เพื่อหาแนวทางแก้ไขความขัดแย้งแทนการใช้ความรุนแรง กระบวนการประชาธิปไตยนำมาสู่การส่งเสริมสันติวิธีในชาติระหว่างชาติได้ ประชาธิปไตยเปิดโอกาสให้เกิดการมีส่วนร่วมอย่างมีประสิทธิภาพ มีการลงคะแนนเสียงโดยเท่าเทียมกัน มีการสร้างความเข้าใจร่วมกัน มีการควบคุมทางนโยบาย ประชาธิปไตยนำมาสู่การหลีกเลี่ยงทรราชย์ การมีสิทธิเสรีภาพ มีการแสดงความคิดเห็นของตนเอง มีความอิสระทางความคิด มีการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ ปกป้องความสนใจส่วนบุคคล มีความเท่าเทียมกันทางการเมืองประชาธิปไตยนำมาสู่การแสวงหาเสรีภาพ ความเจริญ

ฉะนั้นทั้งสันติวิธีประชาธิปไตย จึงมีความสัมพันธ์เกี่ยวพันกัน ถ้าพัฒนาประชาธิปไตยได้มาก โอกาสที่สันติวิธีสัมฤทธิ์ได้มากมีโอกาสประสบความสำเร็จ เมื่อสันติวิธีทำงานได้สำเร็จ ประชาธิปไตยต้องได้รับการเกื้อหนุนหรือสร้างสรรค์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งมิติของความเท่าเทียมหรือความเสมอภาค เพราะหากคุณสมบัติเช่นนี้เกิดขึ้นในสังคมได้ คนในสังคมสามารถยอมรับความแตกต่างในมิติต่าง ๆ ได้ เช่น ความคิดเห็น ชาติพันธุ์ ศาสนา ภาษา เป็นต้น ซึ่งหลักการเหล่านี้ล้วนเป็นสิ่งที่เกื้อหนุนสันติวิธีทั้งสิ้น

4. สันติวิธีเป็นวิธีสนับสนุนกระบวนการสร้างการมีส่วนร่วมของประชาชนในทุก ๆ กลุ่ม ฉะนั้นการที่ทำให้สังคมเกิดสันติสุขได้นั้น จำเป็นต้องดึงทุกคนในสังคมที่มีส่วนเกี่ยวข้องเข้ามาหาทางออกร่วมกัน (Inclusive Society) ไม่ใช่ผลักผู้มีส่วนได้ส่วนเสียออกไป (Exclusive Society) (บวรศักดิ์ อุวรรณโณ. 2547 : 18) ดังที่ประเวศ วะสีกล่าวว่า ควรทำให้สังคมนี้ให้เป็นสังคมานุภาพ ซึ่งสังคมานุภาพนั้น เกิดขึ้นมาได้จากหลายสาเหตุ บางครั้งเริ่มต้นขึ้นมาจากการพยายามหาทางแก้ปัญหา ร่วมกันในเรื่องที่นำมาซึ่งความทุกข์ อาจเริ่มจากความทุกข์ของปัจเจกชนพัฒนาไปสู่การร่วมกันกับ คนที่มีความทุกข์อย่างเดียวกันพยายามค้นหาทางออกพร้อม ๆ กัน โดยการร่วมคิด ร่วมริเริ่ม ร่วมวางแผนดำเนินการ ร่วมรับผิดชอบ ร่วมรับผลประโยชน์ ร่วมตรวจสอบ ซึ่งการร่วมทุกข์นี้ในทางพุทธศาสนาถือว่าจะทำให้ความรู้สึกร่วมกันนั้นน้อยลง ที่สำคัญการร่วมทุกข์ทำให้ได้มีการปรับทุกข์ ได้รับการปรึกษาหารือกันจากหน้ากลายเป็นเบา

5. สันติวิธีเป็นวิธีเดียวที่สนับสนุนการคิด การปฏิบัติการในการจัดการความขัดแย้งโดยไม่ใช้ความรุนแรงทุกรูปแบบ ทั้งทางร่างกาย ทางเพศ ทางจิตใจ ทางเศรษฐกิจสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการไม่ใช้ความรุนแรงดังกล่าวนี้ ประกอบไปด้วย “ความเป็นธรรม” ทั้งในแง่ของความยุติธรรม ความเที่ยงธรรม การยกย่องให้เกียรติมนุษย์ในสถานะของเพื่อนร่วมโลกคนหนึ่งซึ่งรักสุขเกลียดกลัวความทุกข์เช่นเดียวกัน

6. สันติวิธีเป็นวิธีการที่น่าจะมีการสูญเสียน้อยที่สุด ทั้งระยะสั้นระยะยาว ทั้งรูปธรรมนามธรรม ผิดกับการใช้ความรุนแรง ซึ่งทุกฝ่ายอ้างว่าเป็นวิธีการสุดท้าย ซึ่งบางกรณีสามารถบรรลุผลในระยะสั้นเป็นรูปธรรมชัดเจน แต่หากความขัดแย้งดำรงอยู่เพียงแต่ถูกกดไว้ โอกาสที่จะทำให้เกิดความรุนแรงในระยะยาวย่อมมีอยู่ ส่วนในทางนามธรรม เช่น ความเข้าใจอันดีความสามัคคีปรองดองนั้นย่อมเกิดขึ้นได้ยากด้วยวิถีความรุนแรง (โคทม อริยา. 2546 : 23-25)

7. ในขณะที่สังคมมีความสลับซับซ้อน (Chaos) เมื่อเกิดความขัดแย้งขึ้นมามากจะมีแนวโน้มไปสู่ความรุนแรงได้ง่าย สันติวิธีจะเข้ามามีบทบาททำหน้าที่ในการประสานร่องรอยความขัดแย้งเหล่านั้น เพื่อให้สังคมไทยได้ปรับกระบวนทัศน์ (Paradigm shift) จากวิถีเดิมที่ใช้อำนาจเข้าไปแก้ไข ปัญหาแบบสังคมโบราณซึ่งใช้ไม่ได้แล้วในสังคมปัจจุบัน ไปสู่กระบวนการทางสังคมที่เน้นการเข้ามามีส่วนร่วมกันคิด ร่วมกันทำ เรียกว่า วิธีการอารยะ (Civilize) หรือความเป็นอารยะ (Civility) กล่าวคือ เป็นการพัฒนาจากสังคมเดิมไปสู่แนวทางสันติวิธี (ประเวศ วะสี. 2545 : 1 - 12)

กล่าวโดยสรุปแล้ว สันติวิธี นอกจากเป็นวิธีที่เต็มไปด้วยความเป็นธรรมแล้ว ยังเป็นเครื่องมือสำคัญในการพัฒนาส่งเสริมระบอบประชาธิปไตยให้เข้มแข็งมากยิ่งขึ้น สิ่งที่สามารถเป็นฐานรองรับการพัฒนาประชาธิปไตยคือ กระบวนการที่ว่าการมีส่วนร่วมของประชาชนในทุก ๆ กลุ่มของสังคม ซึ่งหัวใจสำคัญของการมีส่วนร่วมคือ การทะลายนคลายความเป็นอัตลักษณ์ยอมรับในความแตกต่างของมนุษย์แต่ละคน อันเป็นการส่งเสริมยอมรับในศักยภาพของมนุษย์ โดยมนุษย์เพื่อมนุษย์เอง

แนวคิดเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชน

หากจะพิจารณาประเด็นเรื่องสิทธิมนุษยชนแล้วนั้น ผู้วิจัยพบว่า กฎบัตรสหประชาชาติ อันเป็นที่มาของการจัดทำปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชนมิได้ให้คำจำกัดความของคำว่า สิทธิมนุษยชนเอาไว้ แต่พระราชบัญญัติคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ พ.ศ. 2542 ได้ให้คำนิยามเกี่ยวกับคำว่า สิทธิมนุษยชน หมายความว่า ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ สิทธิ เสรีภาพ ความเสมอภาคของบุคคลที่ได้รับการรับรองหรือคุ้มครอง ตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยหรือตามกฎหมายไทย หรือตามสนธิสัญญาที่ประเทศไทยมีพันธกรณีที่จะต้องปฏิบัติตาม ซึ่งประเด็นหลัก

ของข้อกฎหมายนี้สอดคล้องกับปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน (Universal Declaration of Human Rights (UDHR) เช่น ข้อที่ 1) เกี่ยวกับหลักการของสิทธิมนุษยชนคือศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ สิทธิเสรีภาพ ความเสมอภาคความเป็นพี่น้องว่า มนุษย์ทั้งหลายเกิดมามีอิสระเสมอภาคกันในเกียรติศักดิ์สิทธิ ต่างมีเหตุผลมโนธรรมควรปฏิบัติต่อกันด้วยเจตนารมณ์แห่งการศรัทธา ประเด็นก็คือ เพราะเหตุใด เราจึงต้องเคารพหรือยึดมั่นในศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ สิทธิ เสรีภาพ ความเสมอภาค ของบุคคล การเคารพในสิ่งเหล่านี้เกี่ยวข้องกับการจัดการความขัดแย้งโดยสันติวิธีอย่างไร (ประเวศ วะสี. 2545 : 6 - 7) ได้ตอบคำถามนี้ไว้อย่างน่าสนใจว่า

1. การเคารพในความเป็นเพื่อนมนุษย์ระหว่างกัน ทำให้สามารถแสวงหาข้อตกลงร่วมกันได้
2. การยึดมั่นความเสมอภาคของความเป็นมนุษย์ โดยนำเสนอหรือรับรู้ข้อมูลข่าวสารอย่างเท่าเทียมกันจะทำให้กระบวนการเจรจาสามารถเดินต่อไปได้หรืออาจจะประสบความสำเร็จ
3. การยึดมั่นในความเสมอภาค ทำให้คู่กรณีไม่สร้างอุบายเพื่อเอาเปรียบ (Trick) อันนำไปสู่การให้คำสัญญาลอย ๆ ซึ่งอาจจะเป็นการสร้างปัญหาในอนาคตได้
4. การเคารพยึดมั่นในศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ความเสมอภาคจะทำให้เกิดผลดีต่อทุกฝ่าย เพราะเป็นการเพิ่มพูนปัญญา จิตใจ การพัฒนาการอยู่ร่วมกันให้มีความสุขมากขึ้น

ประเด็นที่น่าสนใจอีกประการหนึ่งที่ผู้วิจัยมองว่า การยึดมั่น เคารพในศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ นั้นก่อให้เกิดผลเชิงบวกต่อการเคารพยอมรับความหลากหลาย ความแตกต่าง (The Recognition of Pluralism and Differences) เหตุผลก็เพราะว่าโลกยุคปัจจุบันนี้เป็นโลกแห่งความแตกต่าง (Difference's World) เป็นโลกแบบพหุนิยม (Pluralism) ไม่ว่าจะเป็นความแตกต่าง หลากหลายทางด้านชาติพันธุ์ ภาษา ศาสนา วัฒนธรรม ชีวทัศน์ โลกทัศน์ อุดมการณ์การเมือง วิถีชีวิต เป็นต้น ปัญหาก็คือ มนุษย์จะดำรงความเป็นอัตลักษณ์หรือความเป็นเอกภาพ อยู่ท่ามกลางความเป็นพหุภาพได้อย่างไร จึงไม่ทำให้สูญเสียความเป็นอัตลักษณ์หรือเอกภาพของตัวเอง

คำตอบคือ จำเป็นที่มนุษย์บางคนต้องเปิดกว้างในการที่จะยอมรับความหลากหลายความแตกต่างมากยิ่งขึ้น ซึ่งการยอมรับมิได้หมายความว่า มนุษย์ต้องเชื่อตามเปลี่ยนแปลงทัศนคติของตัวเอง หากแต่หมายถึงการเปิดใจกว้าง เพื่อที่จะศึกษาวิเคราะห์ความแตกต่างความหลากหลายที่เกิดขึ้นในสังคมอื่น ๆ หรือมิติอื่น ๆ ซึ่งฐานรองรับการเปิดกว้างก็คือ ความเคารพในความคิดเห็น การแสดงออก ความเชื่อ เป็นต้น

จะเห็นว่า การที่ปัจเจกบุคคลบางคนหรือบางกลุ่มพยายามล้อมคอกหรือล้อมกรอบของตัวเองอยู่ในฐานที่มั่น โดยการงดปิดรับสิ่งอื่น ๆ เพื่อศึกษารู้เท่าทัน ปัญหาก็คือการแสดงออกในลักษณะดังกล่าวอาจจะดูประหนึ่งว่าพยายามที่รักษาเอกภาพของกลุ่มหรืออัตลักษณ์ของตัวเองหรือกลุ่มมั่นคงขึ้นดำรงสถานะอยู่ได้ แต่ผลเสียที่จะเกิดขึ้นก็มีเช่นกัน เพราะอาจจะเป็นช่องทางให้ตัวเอง

หรือกลุ่มตัวเองยึดมั่นในอัตลักษณ์ของตัวเองเท่านั้น ส่งผลต่อเนื่องไปสู่การมองว่า ความคิด ความเชื่อของตัวเองเท่านั้นถูกต้อง ส่วนแนวคิดหรือความเชื่อของคนอื่น ๆ ไร้สาระหรือไม่มีคุณค่า ดังถ้อยคำที่ว่า ยึดมั่นในความไม่ยึดมั่นหรือยึดมั่นในความยึดมั่นก็ได้

ดังนั้น บางครั้งการดำรงอยู่ให้ได้ของมนุษย์บางคน อาจจะไม่จำเป็นหรือไม่มีเป้าหมายเพื่อบึ่งไปที่สิ่งอื่นหรือคนอื่น ๆ แต่เป็นการดำรงอยู่เพื่อตัวเอง ปัญหาก็คือ หากสังคมหรือคนอื่นอยู่ไม่ได้ เขาจะอยู่รอดได้อย่างไร ฉะนั้นด้วยสถานการณ์ดังกล่าว จึงมีความจำเป็นที่มนุษย์บางคนหรือบางสังคมต้องทำหน้าที่หรือมีส่วนสำคัญในการรักษาหมู่ใหญ่เอาไว้ เพราะการเห็นแก่คนอื่นหรือสิ่งอื่นนั้น มีผลต่อเนื่องถึงการอยู่รอดของตัวเองด้วย นี่จึงเป็นที่มาของการนำเสนอวลีสำคัญของพุทธทาสภิกขุที่ว่า การที่เราต้องรักคนอื่น เพราะเราอยู่คนเดียวในโลกนี้ไม่ได้

แนวคิดสิทธิของสัตว์

แนวความคิดว่าด้วยสิทธิสัตว์ถือได้ว่าเป็นแนวความคิดสมัยใหม่ จึงก่อให้เกิดคำถามตามมาว่าแนวความคิดดังกล่าวนี้มีปรากฏในหลักเบญจศีล-เบญจธรรมหรือไม่ แนวความคิดดังกล่าวนี้สอดคล้องกับแนวความคิดว่าด้วยสิทธิสัตว์ที่นักสิทธิสัตว์ทั้งหลายนำเสนอเพื่อปกป้องสัตว์ในปัจจุบันหรือไม่อย่างไร ซึ่งมีเป็นประเด็นสำคัญดังนี้

แนวความคิดว่าด้วยสิทธิสัตว์ทางตะวันตก ความห่วงใยต่อสัตว์อื่นนอกจากมนุษย์มีปรากฏมานานแล้วในเกือบทุกสังคม ทั้งในสังคมตะวันตกมิใช่ตะวันตก ทั้งในสังคมโบราณมิใช่สังคมโบราณ เพียงแต่ความห่วงใยเหล่านี้ยังไม่ปรากฏเป็นรูปเป็นร่างที่ชัดเจนอย่างในปัจจุบัน ส่วนที่ก่อกำเนิดเป็นรูปร่างขึ้น เป็นองค์กร บุคคลหรือกลุ่มบุคคลที่ชัดเจนในทางตะวันตก เริ่มต้นเมื่อมีการก่อตั้ง “ราชสมาคมเพื่อการพิทักษ์สัตว์” (Royal Society for the Protection of Animals) ในประเทศอังกฤษช่วงศตวรรษที่ 19 ทศนะที่มีชื่อเสียงของ เฮนรี ซอลต์ (Henry Salt) ชาวอังกฤษ (ค.ศ. 1851-1939) ตลอดจนถึง ปีเตอร์ ซิงเกอร์ (Peter Singer) นักสิทธิสัตว์คนอื่น ๆ ในยุคต่อมาจนถึงปัจจุบัน ดังนั้นจึงมีหลักฐานแสดงถึงความสนใจในการปฏิบัติต่อสัตว์อย่างมีมนุษยธรรมในโลกตะวันตก ซึ่งมีแนวคิดพื้นฐานดังนี้ (อำนาจ ยอดทอง, 2555 : 279-295)

แก่นความคิดหลักที่สำคัญที่สุดในงานเขียนว่าด้วยสิทธิสัตว์ร่วมสมัย ซึ่งเป็นความสนใจของนักสิทธิสัตว์ทั้งหลายก็คือ การวิพากษ์วิจารณ์สัมมนุษย์ที่ถือว่าตนเองเหนือกว่าบรรดาสัตว์ทั้งปวงในโลกนี้ ทำให้มนุษย์เหยียดต่อเผ่าพันธุ์อื่น ถือว่าเผ่าพันธุ์มนุษย์สามารถปฏิบัติต่อเผ่าพันธุ์อื่นอย่างไรก็ได้ เพราะมนุษย์มีอำนาจเจตจำนงที่จะทำเช่นนั้น นิสัยของมนุษย์เช่นนี้รู้จักกันในนาม “เผ่าพันธุ์นิยม” (Speciesism) ปีเตอร์ ซิงเกอร์ (Peter Singer) นักสิทธิสัตว์ร่วมสมัยที่มีชื่อเสียงที่สุดคนหนึ่งให้คำนิยามไว้ว่า “เผ่าพันธุ์นิยม คือ อคติหรือท่าที ที่เอนเอียงสู่ผลประโยชน์ของสมาชิกใน

เผ่าพันธุ์ตนเอง ต่อต้านผลประโยชน์ของเผ่าพันธุ์อื่น” เมื่อมนุษย์มีคบอดเพราะเผ่าพันธุ์นิยม มนุษย์จึงรับเอาท่าทีหยิ่งยโสต่อสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ ทั้งหมด ปฏิบัติต่อสิ่งอื่นอย่างไม่ใส่ใจอย่างคุณแคลน เผ่าพันธุ์นิยมยอมให้หรือสนับสนุนให้มนุษย์ถือสัตว์อื่นว่าเป็นวัตถุเพื่อการใช้ การทารุณ หรือเพื่อความบันเทิงของมนุษย์เป็นการสำคัญ เผ่าพันธุ์นิยมทำให้เกิดสนับสนุนความไม่สะอึดสะเทือนต่อความทุกข์ความเจ็บปวดของสิ่งมีชีวิตที่ไม่ใช่มนุษย์ เผ่าพันธุ์นิยมสนับสนุนความเห็นที่ว่า มนุษย์ต่างจากเผ่าพันธุ์อื่นทั้งหลายทั้งปวง ความแตกต่างนั้นสำคัญเป็นตัวชี้ขาดอย่างเบ็ดเสร็จเกี่ยวกับลักษณะของเราของสัตว์อื่น

แนวความคิดลักษณะนี้นักนิเวศวิทยาเชิงลึก (Deep Ecology) เช่น อาร์น แนสส์ (Arne Naess) ถือว่า เป็นทัศนะที่ยึดถือมนุษย์เป็นศูนย์กลาง คือ มองชีวิตรูปแบบอื่นที่ไม่ใช่มนุษย์อยู่บนฐานที่เป็นประโยชน์ตน ซึ่งแนวความคิดลักษณะเช่นนี้เป็นแนวความคิดหลักทางอภิปรัชญาจริยศาสตร์กระแสหลักที่พัฒนามานับแต่สมัยกรีกโบราณ เช่น โสเครตีส (Socrates) เพลโต (Plato) อริสโตเติล (Aristotle) พวกเอปิคิวเรียน (Epicurean) ศาสนายิวศาสนาคริสต์ ตลอดจนแนวความคิดทางปรัชญาวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ที่ได้รับอิทธิพลจากเบคอน (Francis Bacon) เดส์การ์ตส์ (René Descartes) เป็นต้น ล้วนแสดงเป็นนัยยะบอกให้เห็นถึงความสำคัญของมนุษย์ทั้งสิ้น เมื่อระบบปรัชญาเดิม ซึ่งเป็นแนวความคิดพื้นฐานของศาสตร์ต่าง ๆ ถูกพัฒนามาโดยมีมนุษย์เป็นศูนย์กลาง ทำให้มนุษย์เกิดความสำคัญยิ่งทะนงในเผ่าพันธุ์ความเป็นมนุษย์ในตนเองมากยิ่งขึ้น จนละเลยต่อธรรมชาติแวดล้อมอื่น ๆ โดยเฉพาะสัตว์ ทำให้สัตว์ต่าง ๆ ถูกฆ่าด้วยเหตุผลต่างๆ ของมนุษย์ เช่น เพื่อเป็นเกมส์กีฬา เพื่อพักผ่อน เพื่ออาหาร เพื่อยาบำรุงร่างกาย เป็นต้น จึงทำให้มนุษย์ดำรงอยู่อย่างแยกคุณค่าตนเองออกสูงจากบรรดาสัตว์ทั้งหลายอย่างสิ้นเชิง

การนำเสนอแนวความคิดว่าด้วยสิทธิสัตว์ในที่นี้เป็นการนำเสนอเฉพาะประเด็นสำคัญที่บรรดานักสิทธิสัตว์ทั้งหลายมักจะยกขึ้นมาเพื่ออ้างถึงสิทธิที่สัตว์ควรจะมี ควรได้รับการปฏิบัติอย่างไรเพื่อนร่วมโลก ไม่ใช่ในฐานะบางสิ่งบางอย่างที่ขึ้นอยู่กับว่ามนุษย์จะอย่างไรก็ได้ ซึ่งโดยทั่วไปจะมีประเด็นสำคัญที่มักถูกนำมาอ้างเพื่อสนับสนุนสิทธิของสัตว์ 4 ประการ คือ

1. มนุษย์เป็นสัตว์ประเภทหนึ่งที่มีวิวัฒนาการมาจากสัตว์ ในแง่นี้มนุษย์จึงอยู่ในฐานะเป็นญาติกับสัตว์อื่นๆ ไม่ใช่เป็นนาย คำอธิบายที่พบทั่วไป มีประสิทธิภาพมากที่สุดที่เสนอโดยนักสนับสนุนสิทธิสัตว์เพื่อต่อต้านกับเผ่าพันธุ์นิยมนั้นล้วนเกี่ยวกับข้อเท็จจริงที่ว่า “มนุษย์โดยพื้นฐานแล้วก็คือสัตว์” ดังที่คาร์วิน (Charles Darwin) กล่าวว่า “มนุษย์ถูกสร้างมาจากสัตว์” แนวคิดแบบนี้ทำให้มนุษย์ลดความหยิ่งยโสในตนเองลง ลดแนวความคิดที่ว่า มนุษย์เป็นนายเหนือธรรมชาติสัตว์อื่น ลดฐานะของมนุษย์ให้อยู่ในฐานะเพื่อนร่วมโลก ที่สำคัญการที่ คาร์วิน ชี้ว่า “มนุษย์มีวิวัฒนาการมาจากสัตว์” เป็นการแสดงนัยยะให้เห็นว่ามนุษย์อยู่ในฐานะเป็น “ญาติ” กับสัตว์อื่น ๆ (ในสายวิวัฒนาการเดียวกัน) ทำให้มนุษย์กับสัตว์มีฐานะเท่าเทียมกันเสมอภาคกันตามธรรมชาติ โดยเฉพาะ

สิทธิขั้นพื้นฐานในการที่จะมีชีวิตอยู่ตามสถานะสภาพของตนเอง ชีวิตทุกชีวิตจึงมีความศักดิ์สิทธิ์เท่าเทียมกัน ไม่เฉพาะแต่ชีวิตมนุษย์เท่านั้น ดังนั้นพื้นฐานการปฏิบัติต่อสัตว์อย่างเป็นธรรมเที่ยงธรรม คือ การเคารพชีวิตทั้งหมดว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์มีคุณค่าในตัวเอง ซอลต์ กล่าวว่า “มิใช่ชีวิตมนุษย์ แต่เพียงอย่างเดียวเท่านั้นที่น่ารักใคร่ ศักดิ์สิทธิ์ แต่รวมถึงชีวิตที่บริสุทธิ์สวยงามทั้งปวงด้วย สาธารณรัฐอันยิ่งใหญ่ของอนาคตจะไม่จำกัดความดีงามของตนเองไว้ที่มนุษย์”

2. แม้มนุษย์จะเหนือกว่าสัตว์อื่นด้านภาษาเหตุผลก็ตาม แต่สิ่งนี้ก็ไม่ได้หมายความว่ามนุษย์มีสิทธิที่จะทำลายชีวิตหรือทารุณกรรมสัตว์อื่นตามใจชอบได้ ประเด็นนี้ถึงแม้ว่านักสิทธิสัตว์จะให้ความสำคัญกับมนุษย์สัตว์ว่าควรมีสิทธิในชีวิตเท่าเทียมกันนั้น แต่มิได้หมายความว่านักสิทธิสัตว์จะไม่ยอมรับว่ามนุษย์มีคุณลักษณะบางอย่างที่แตกต่างจากสัตว์ เพียงแต่คุณลักษณะเหล่านี้เป็นเพียงศักยภาพหรือความสามารถที่แตกต่างกันเท่านั้น ความแตกต่างนี้นักสิทธิสัตว์เห็นว่าไม่ควรเป็นเหตุผลที่สนับสนุนให้มนุษย์กระทำการบางอย่างต่อชีวิตสัตว์อื่นได้ตามใจชอบ อะไรบางอย่างที่มนุษย์มักจะอ้างถึงสิทธิที่ตนเองควรมีเหนือกว่าบรรดาสัตว์อื่นๆ ซึ่งนักต่อต้านสิทธิสัตว์มักจะยกขึ้นมาอ้าง ก็คือ “เหตุผลภาษา” ในประเด็นนี้ ซิงเกอร์ เห็นว่า “การอ้างถึงการมีเหตุผลหรือภาษาเป็นเงื่อนไขจำเป็นของสิทธิธรรมชาติ ตามที่ผู้ต่อต้านสิทธิสัตว์มักจะอ้างนั้นเป็นเรื่องเหลวไหล การขาดการมีเหตุผลหรือภาษา ไม่ได้หมายความว่าสิ่ง ๆ หนึ่งจะไม่ทุกข์ทรมานหรือไม่มีผลประโยชน์ คุณสมบัติของมนุษย์เหล่านี้ไม่เป็นประเด็นในกรณีสิทธิสัตว์ พอ ๆ กับที่สัตว์ อัจฉริยะทางเพศหรือชาติพันธุ์ไม่ใช่ประเด็นในการที่มนุษย์คนหนึ่งจะขูดรีดประโยชน์จากมนุษย์คนอื่น เนื่องจากเป็นที่ชัดเจนว่า สัตว์รับรู้ความเจ็บปวด แสงหาความพึงพอใจ การกระทำของมนุษย์ต่อสัตว์จึงมีความเกี่ยวข้องในทางศีลธรรมอย่างชัดเจน ในทางตรรกะแล้ว ควรนำไปสู่การยอมรับสิทธิตามธรรมชาติของสัตว์” ดังนั้น นักสิทธิสัตว์จึงถือว่า เพียงเพราะการที่ชีวิตหนึ่งถูกถือว่าต่ำกว่าอีกชีวิตหนึ่งในลำดับขั้นอะไรสักอย่าง ไม่ได้ให้สิทธิแก่ชีวิตที่ถือว่าตนสูงกว่าในการขูดรีดประโยชน์ทรมานหรือฆ่าชีวิตนั้น การปฏิบัติต่อชีวิตอื่นอย่างมีมนุษยธรรมนั้นเป็นสิ่งที่เหมาะสมเมื่อพบว่าชีวิตหนึ่งสามารถรับรู้ความทุกข์ความเจ็บปวดเช่นเดียวกัน สัตว์ควรถูกมองว่ามีสิทธิบางประการที่จะมีชีวิตอยู่อย่างไม่ทุกข์ทรมาน ไม่ถูกทำร้ายหรือถูกทารุณ โดยผู้ที่เห็นว่าตนเองเหนือกว่า

3. การที่มนุษย์มีศักยภาพหรือความสามารถเหนือกว่าสัตว์อื่นในด้านใดด้านหนึ่งนี้จึงควรทำให้มนุษย์พัฒนาจริยธรรมของตนเองให้สูงขึ้น ขยายขอบเขตสิทธิครอบคลุมไปถึงสัตว์อื่น ๆ ด้วย มิใช่นำความสามารถมาอ้างความชอบธรรมในการที่ตนเองจะทำลายหรือทารุณกรรมชีวิตอื่น ๆ ได้ ถ้ามนุษย์เห็นว่าตนเองมีศักยภาพหรือความสามารถเหนือสิ่งใดแล้ว ตนสามารถทำลายชีวิตหรือทารุณกรรมสิ่งนั้นได้ นั่นคือ ความชอบธรรม เท่ากับแสดงว่า มนุษย์สามารถทำร้ายหรือฆ่ามนุษย์คนใด ๆ หรือสัตว์ใด ๆ ได้โดยชอบธรรมเช่นเดียวกันในเมื่อมนุษย์มีสิทธิในชีวิตตนเอง ควรเคารพสิทธิของ

ผู้อื่นที่มีความสามารถศักยภาพน้อยกว่าตนเอง เช่น คนแก่ เด็ก คนพิการ เป็นต้น แล้วทำไมจึงไม่ควรขยายสิทธิเหล่านี้ให้ไปถึงสัตว์ต่าง ๆ อีกด้วย ซอลต์กล่าวไว้น่าสนใจว่า “เผ่าพันธุ์มนุษย์กำลังอยู่ในระหว่างกระบวนการวิวัฒนาการทางศีลธรรม ในขณะที่กำลังจะบรรลุดีภาวะ ขอบเขตทางศีลธรรมจะค่อย ๆ ขยายกว้าง ลึกซึ่งมากขึ้น การปฏิเสธที่จะขยายสิทธิขั้นพื้นฐานให้ครอบคลุมสัตว์ เป็นการสร้างความเสื่อมทางศีลธรรมให้แก่ตนเอง การที่มนุษย์ยังคงทำร้ายก่ออันตรายแก่สัตว์เท่ากับเป็นการหยุดตัวเองไว้ในวัยเยาว์ทางศีลธรรมพันธุกรรมทางศีลธรรมเท่านั้น

4. มนุษย์สัตว์มีจิตใจเหมือนกัน คำว่า “มีจิตใจที่เหมือนกัน” หมายถึง มีจิตใจที่รักชีวิต รักความสุข เกลียดความทุกข์ แสวงหาความสุข หลีกหนีความทุกข์ ในประเด็นนี้ซอลต์เห็นว่า สัตว์ในฐานะที่มีความรู้สึก ที่สามารถรับรู้ความเจ็บปวดทรมาน มีสิทธิ (ในชีวิต) มากพอ ๆ กับมนุษย์ในการเป็นอิสระจากการกระทำที่ทารุณเจ็บปวด อีกทั้งซิงเกอร์ได้แสดงความเห็นในลักษณะเดียวกันนี้ว่า “ถ้าสิ่งมีชีวิตหนึ่งมีความรู้สึก มันสามารถรับรู้ความทุกข์ความสุข ดังนั้นเราจึงต้องยอมรับว่ามันมีผลประโยชน์ ผลประโยชน์เหล่านี้อาจถูกละเมิดได้ ตราบเท่าที่เรawangสิทธิของมนุษย์ไว้บนหลักของสมมติฐานเหมือนกันว่า มนุษย์มีผลประโยชน์ตามธรรมชาติที่ควรต้องได้รับการปกป้อง เราควรจะขยายสิทธิให้กับสิ่งที่มีความรู้สึกที่มีไข่มนุษย์ด้วย ถ้าเรายอมรับว่า สัตว์สามารถมีความทุกข์ สามารถรับรู้ความเจ็บปวด สามารถขุ่นเคืองได้ในการบรรลุถึงผลประโยชน์ของตน เราจึงควรยอมรับว่าสัตว์มีสิทธิอย่างที่มีมนุษย์มี”

ดังนั้น จากแนวความคิดพื้นฐานเหล่านี้ทำให้องค์กรกลุ่มผู้พิทักษ์สิทธิสัตว์ได้ดำเนินการต่อต้านทุกรูปแบบต่อการกระทำที่โหดร้าย ทารุณ เป็นการทำลายชีวิตสัตว์ กลุ่มนี้กระจายกันทำหน้าที่นี้ครอบคลุมไปในเกือบทุกประเทศในโลกนี้

แนวคิดที่ว่าด้วยสิทธิสัตว์ในเบญจศีล-เบญจธรรมตามหลักพระพุทธศาสนา หลักจริยธรรมขั้นพื้นฐานที่เป็นประโยชน์ในการดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันในสังคมของมนุษย์ตามหลักพระพุทธศาสนา ได้แก่ หลักเบญจศีล หลักเบญจธรรม ในที่นี้จะวิเคราะห์หลักการเหล่านี้ที่มีลักษณะสอดคล้องกับแนวคิดที่ว่าด้วยสิทธิสัตว์ที่บรรดานักสิทธิสัตว์ทั้งหลายอ้างถึงเพื่อปกป้องสัตว์ต่าง ๆ กล่าวคือ

1. หลักเบญจศีล หลักเบญจศีลที่เกี่ยวข้องกับสิทธิสัตว์คือศีลข้อที่ 1 “ปาณาติปาตา เวรมณี” แปลว่า เจตนางดเว้นจากการฆ่าสัตว์ จากเบญจศีลข้อนี้มีหลักการสำคัญที่สอดคล้องสนับสนุนสิทธิสัตว์ ดังนี้

1.1 ขอบเขตของสัตว์มีชีวิต (ปาณะ) ที่ได้รับการคุ้มครองในสิกขาบทนี้คือ มนุษย์ สัตว์เดรัจฉานทุกชนิด เนื่องจากคำว่า “สัตว์” ในสิกขาบทนี้ใช้คำภาษาบาลีว่า “ปาณะ” แปลว่า สัตว์มีชีวิตหรือสัตว์มีปราณหรือลมหายใจ โดยหมายเอามนุษย์สัตว์เดรัจฉานทุกชนิดที่หายใจที่มีชีวิตเป็นอยู่ ซึ่งหมายถึงทั้งมนุษย์ ทั้งเดรัจฉานทั่วไปที่ยังหายใจได้อยู่หรือยังมีชีวิตอยู่ไม่ว่าจะมี

ชีวิตอยู่ตั้งแต่อยู่ในครรภ์หรือในไข่ จนกระทั่งก่อนสิ้นลมหายใจ คือตายนั้นก็แสดงว่า สัตว์ที่เป็นข้อห้ามในสิกขาบทนี้คือมนุษย์สัตว์เดรัจฉานทุกชนิด ไม่ว่าจะบุคคลฆาตมนุษย์หรือสัตว์เดรัจฉานใด ๆ ก็ตามให้ถึงแก่ความตายย่อมถือว่าเป็นการกระทำปาณาติบาตเช่นเดียวกัน สิกขาบทนี้จึงให้ความสำคัญคุ้มครองสิทธิขั้นพื้นฐานในชีวิตของสัตว์มนุษย์เหมือนกันเท่าเทียมกัน การฆาตมนุษย์คนหนึ่งย่อมเป็นปาณาติบาต ในขณะที่เดียวกันการฆาตสัตว์ตัวหนึ่งก็เป็นปาณาติบาตเช่นเดียวกัน เห็นว่าหลักการนี้สอดคล้องสนับสนุนแนวคิดสิทธิสัตว์ข้อที่ 1) ถือว่า “มนุษย์เป็นสัตว์ประเภทหนึ่งที่มีวิวัฒนาการมาจากสัตว์ในแง่ที่มนุษย์จึงอยู่ในฐานะเป็นญาติกับสัตว์อื่น ๆ ไม่ใช่เป็นนาย”

1.2 เจตนารมณ์ของสิกขาบทนี้ถือเอาธรรมชาติของสัตว์มีชีวิตทุกชนิด ซึ่งรักชีวิต รักสุขเกลียดทุกข์ ไม่ต้องการให้ใครมาทำลายชีวิตตน ดังปรากฏใน เวฬุทวารายสูตร ซึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสแก่ชาวเวฬุทวารคามไว้ว่า

“พราหมณ์คหบดีทั้งหลาย... อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ พิจารณาเห็นดังนี้ว่า “เราอยากเป็นอยู่ ไม่อยากตาย รักสุขเกลียดทุกข์ ข้อที่บุคคลพึงปลงชีวิตเรา ผู้อยากเป็นอยู่ ไม่อยากตาย รักสุขเกลียดทุกข์นั้น ไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจของเรา อนึ่ง ข้อที่เราพึงปลงชีวิตผู้อื่น ผู้อยากเป็นอยู่ ไม่อยากตาย รักสุขเกลียดทุกข์นั้น ก็ไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจแม้ของผู้อื่น สิ่งใดไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจของเรา สิ่งนั้นก็ไม่ใช่ที่รัก ไม่ใช่ที่พอใจแม้ของผู้อื่น สิ่งใดไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจของเรา เราจะนำสิ่งนั้น ไปผูกมัดกับผู้อื่นได้อย่างไร”

อริยสาวกนั้นพิจารณาอย่างนี้แล้ว เป็นผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์เองด้วย ชักชวนผู้อื่นให้งดเว้นจากการฆ่าสัตว์ด้วย กล่าวสรรเสริญการงดเว้นจากการฆ่าสัตว์ด้วย กายสมาจารนี้ของอริยสาวกนั้นย่อมบริสุทธิ์ทั้ง 3 ส่วนดังที่กล่าวมานี้

จากพุทธพจน์ข้างต้น แสดงให้เห็นว่า สิกขาบทข้อนี้ให้การยอมรับสิทธิทางด้านจิตใจของมนุษย์สัตว์เท่าเทียมกัน คือ ประการแรก การที่ห้ามมนุษย์เทียบตนเองกับสัตว์เดรัจฉานในด้านจิตใจ แสดงว่ามองคุณค่ามนุษย์กับสัตว์เดรัจฉานเท่าเทียมกัน ประการที่สอง มองมนุษย์สัตว์มีชีวิตเหมือนกันเท่าเทียมกันในด้านความรักชีวิต ต้องการความสุข เกลียดความทุกข์ หลักการนี้ จึงสอดคล้องสนับสนุนแนวคิดสิทธิสัตว์ข้อที่ 4) ถือว่า “มนุษย์สัตว์มีชีวิตใจเหมือนกัน”

1.3 โทษในแง่ศีลถือว่า การฆ่าสัตว์ทุกชนิดไม่ว่ามนุษย์หรือสัตว์เดรัจฉาน ไม่ว่าจะเล็กหรือใหญ่ย่อมมีโทษสถานเดียวคือศีลขาด ข้อนี้เป็นการตีความจากโทษของการกระทำปาณาติบาตในแง่ศีล เนื่องจากการกระทำปาณาติบาตตามหลักเบญจศีลมีโทษในแง่ศีล คือศีลขาดหรือผิดศีล นั่นคือหากบุคคลมีเจตนาทำลายชีวิตบุคคลอื่น ไม่ว่าจะบุคคลนั้นจะเป็นพ่อ แม่ พี่ น้อง ญาติ ศัตรูหรือบุคคลใด ๆ ก็ตามหรือสัตว์อื่น ไม่ว่าจะสัตว์นั้นจะเป็นสัตว์เล็ก สัตว์ใหญ่ เป็นตัวพาหิต่าง ๆ หนอนต่าง ๆ นก ปู ปลา สุนัข วัว หรือช้างก็ตาม เมื่อบุคคลหรือสัตว์เหล่านี้ถึงแก่ความตายด้วยความพยายามนั้น

ในแง่ศีลถือว่าต้องโทษอย่างเดียวกัน คือเป็นการละเมิดเบญจศีลข้อปาณาติบาตหรือภาษาทั่วไปเรียกว่า “ศีลขาด” หรือ “ผิดศีล” เสมอกัน เท่าเทียมกัน (ส่วนจะเป็นบาปมากหรือน้อยเป็นการพิจารณาโทษในแง่ธรรมซึ่งจะไม่กล่าวในที่นี้) จะเห็นว่าหลักการนี้สอดคล้องสนับสนุนแนวคิดสิทธิสัตว์ข้อที่ 1) ถือว่า “มนุษย์เป็นสัตว์ประเภทหนึ่งที่มีวิวัฒนาการมาจากสัตว์ในแง่นี้มนุษย์จึงอยู่ในฐานะเป็นญาติกับสัตว์อื่นๆ ไม่ใช่เป็นนาย”

1.4 แนวคิดว่าด้วย “การฆ่า” ตามหลักเบญจศีลเรียกพฤติการณ์การฆ่าสัตว์ว่า “การทำชีวิตสัตว์ให้ตกลงหรือให้ถึงแก่ความตาย” ซึ่งมีได้หมายเอาเฉพาะการฆ่าให้ตายเท่านั้น แต่ยังมีความหมายครอบคลุมถึงการทำร้ายร่างกาย การกระทำทารุณกรรม ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

ประการแรก การฆ่า หมายถึง การทำลายชีวิตมนุษย์สัตว์เดรัจฉานให้ถึงแก่ความตาย ไม่ว่าจะเป็นการกระทำด้วยตนเองก็ดี ใช้ให้คนอื่นกระทำก็ดี หรือใช้อาวุธก็ดี ไม่ใช่อาวุธก็ดี ซึ่งผลของการกระทำนั้นทำให้มนุษย์สัตว์ต้องตาย ถือว่าเป็นการฆ่า การฆ่านี้ผิดทั้งศีลผิดธรรม

ประการที่สอง การทำร้ายร่างกาย การทำร้ายร่างกายนี้หมายเอาเฉพาะการกระทำต่อมนุษย์เท่านั้น หมายถึงการกระทำต่อบุคคลอื่นที่ไม่ถึงแก่ชีวิต แต่ทำให้ร่างกายบาดเจ็บ เจ็บปวดทุกข์ทรมาน ได้แก่การกระทำต่อไปนี้ 1) การทำให้พิการ คือการทำให้อวัยวะบางส่วนเสียหรือใช้การไม่ได้ตามปกติ เช่น ทำให้เสียนัยน์ตา เสียแขน เสียขา เป็นต้น 2) ทำให้เสียโฉม คือการทำให้ร่างกายเสียรูป เสียงาม แต่ไม่ถึงพิการ เช่น มีครีตกหน้าตา ทำให้ขาหัก แขนหัก เป็นต้น ซึ่งแขนหรือขาที่หักแม้จะสามารถรักษาได้แต่ก็เสียรูปเดิมไป 3) ทำให้เจ็บลำบาก คือ การทำร้ายร่างกายที่ไม่ถึงกับเสียโฉม แต่ทำให้เจ็บปวด เสียความสำราญ เช่น ตีให้เจ็บ หัวแตก ถลอกบวม เป็นต้น

ประการสุดท้าย การทารุณกรรม การทารุณกรรมนี้หมายเอาเฉพาะการกระทำต่อสัตว์เดรัจฉานเท่านั้น เพราะว่ามีมนุษย์ไม่เป็นวัตถุอันใคร ๆ จะพึงทารุณกรรมได้ทั่วไป การทารุณกรรม หมายถึงการประทุษร้ายโหดแก่สัตว์โดยไม่มีความปราณี ได้แก่การกระทำดังนี้ 1) การใช้การ ได้แก่ การใช้สัตว์เป็นพาหนะ เช่น เทียมยาน ไถนา ลากเข็น เป็นต้น โดยที่ผู้ใช้ไม่มีเมตตาปราณี มีแต่จะปล่อยให้อดอยากหิวโหย ไม่ให้กิน ไม่ให้นอน ไม่ให้หยุดพักผ่อนตามกาล ทำความลำบาก ความทุกข์ทรมานให้แก่สัตว์ด้วยการใช้ ขณะใช้ก็เมียนตีหรือทำร้ายร่างกายโดยไม่มีเมตตาจิตหรือใช้เกินกำลัง เช่น ให้เข็นของหนักเกินกำลัง เป็นต้น ชื่อว่าประทุษร้ายโหดแก่สัตว์ จัดเป็นทารุณกรรมในการใช้การ แต่ถ้าผู้ใช้มีเมตตาปราณีเอาใจใส่ในการบำรุงเลี้ยงตามสมควร ให้ได้กิน ได้พักผ่อนตามกำลังตามกาล ไม่ทำความลำบาก ความทุกข์ทรมานแก่สัตว์จนเกินไป เพราะการรับใช้นั้นอย่างนี้ไม่จัดเป็นการทารุณกรรม 2) การกักขัง ได้แก่ การเลี้ยงสัตว์ไว้ในกรงหรือผูกไว้เพื่อดูหรือชมเล่น โดยปล่อยให้สัตว์อดอยากหรืออดโรย กักขังหรือผูกไว้จนไม่สามารถผลัดเปลี่ยนอิริยาบถ ดังนี้ จัดเป็นทารุณกรรมในการกักขัง แต่ถ้าผู้เลี้ยงดูแลให้สัตว์เป็นสุข ไม่ทุกข์ทรมาน ไม่ถือว่าเป็นการทารุณกรรม 3) การนำไป

ได้แก่ การผูกมัดเปิด ไม้ สุกหรือการหัวหามเอาศรีษะ เอาเท้าขึ้น สัตว์ที่ต้องทรกรรมอย่างนี้ย่อมได้รับความทุกข์ยาก เพราะเลือดลงศรีษะ ต้องชูศรีษะไปตลอดทาง อีกอย่างหนึ่ง การเอาปลาเป็นขังไว้ในห้องทับยึดเยียดกัน ปล่อยให้คืนกระเสือกกระสนไปจนกว่าจะตาย เป็นต้น จัดเป็นการทรกรรมในการนำไป 4) การเล่นสนุก ได้แก่ การเอาสัตว์มาเล่นเพื่อความสนุกสนาน แล้วทำให้สัตว์เหล่านั้นต้องทุกข์ทรมาน เช่น การเอาประทัดผูกหางสุนัขแล้วเอาไฟจุด เพื่อสุนัขตกใจแล้ววิ่งไป การเอาเทียนจุดไฟติดบนกระดองเต่า เมื่อเทียนไหม้ลงมาถึงกระดอง เต่าจะร้อนแล้ววิ่งไปด้วยความตกใจกลัว การเอาก้อนอิฐหรือก้อนหินเล่นขว้างสัตว์ต่าง ๆ มีนก กางคก กิ้งก่า เป็นต้น จนทำให้ต้องบาดเจ็บหรือการทิ้งปีก ทิ้งขา ของสัตว์มีตักแทน จึงหรีด เป็นต้น เหล่านี้จัดเป็นทรกรรมในการเล่นสนุก 5) การผจญสัตว์ ได้แก่ การชนโค ชนกระบือ ชนแพะ ชนแกะ ตีไก่ กัดปลา กัดจิ้งหรีด เป็นต้น ซึ่งคนเล่นหรือคนดูย่อมสนุกสนานเพลิดเพลิน ส่วนสัตว์ที่ชนกัน กัดกันหรือตีกัน ย่อมได้รับความทุกข์ยากลำบาก ถึงแม้ว่าบางครั้งมันเองจะสมัครใจ ข้อนี้เป็นเพราะคนประกอบอุบายให้มันบันดาลโทษขึ้นมาในเวลาเห็นตัวอื่น การแสวงหาความสนุกโดยไม่เห็นแก่ความทุกข์ของสัตว์อื่นอย่างนี้จัดเป็นทรกรรม ในการผจญสัตว์

ตามหลักเบญจศีลถือว่า การกระทำใด ๆ ที่มีเจตนาทำให้สัตว์คนที่มีชีวิตต้องตายลงไปจัดเป็นการฆ่า รวมถึงการทำร้ายร่างกายมนุษย์การกระทำทรกรรมต่อสัตว์เดรัจฉานจนถึงแก่ความตายลงไป จัดเป็นการฆ่าเช่นเดียวกัน เป็นการกระทำที่ผิดศีลข้อปาณาติบาต ส่วนการทำร้ายร่างกายมนุษย์การกระทำทรกรรมสัตว์เดรัจฉานทุกชนิดที่ไม่ถึงแก่ความตาย แม้ไม่ผิดศีล แต่ก็จัดเป็น “บาป” หรือเป็นการกระทำที่ผิดธรรม คือความเมตตากรุณา ซึ่งจะกล่าวต่อไปในหัวข้อว่าด้วยเบญจธรรม ดังนั้นการฆ่า การทำร้ายร่างกายมนุษย์ การทรกรรม จัดเป็นข้อห้ามในสิกขาบทนี้ ซึ่งห้ามกระทำทั้งต่อมนุษย์สัตว์เช่นเดียวกัน หลักการนี้จึงสอดคล้องสนับสนุนแนวคิดลัทธิสัตว์ข้อที่ 2) ถือว่า “แม้มนุษย์จะเหนือกว่าสัตว์อื่นในด้านภาษาเหตุผลก็ตาม แต่สิ่งนี้ก็ไม่ได้หมายความว่ามนุษย์มีสิทธิที่จะทำลายชีวิตหรือทารุณกรรมสัตว์อื่นตามใจชอบได้”

1.5 เบญจศีลท่านเรียกว่า “มนุษยธรรม” คือ ธรรมของมนุษย์ หรือธรรมที่ทำให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ นั่นก็คือ มนุษย์คนใดมีเบญจศีลถือว่าเป็นมนุษย์คนนั้นเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ คำว่า “มนุษย์ที่สมบูรณ์” คือ เป็นสัตว์อันประเสริฐ เป็นสัตว์ผู้มีจิตใจที่สูงส่งด้วยคุณธรรมอย่างแท้จริง ถ้าถือตามกำเนิด (โยนิ) ของสัตว์ จัดเป็นสัตว์ประเภท “ชลาพุชะโยนิ” (กำเนิดของสัตว์ที่เกิดในครรภ์) “คุณธรรม” นี้แหละที่ทำให้มนุษย์ประเสริฐกว่าสัตว์เดรัจฉานทุกชนิด ความประเสริฐนี้เองทำให้มนุษย์คนนั้นเป็นผู้มีศีลธรรมที่สูงขึ้น อันเป็นพัฒนาการขั้นสูงสุดของมนุษย์ จะเห็นว่าพระอริยบุคคลตั้งแต่ขั้นต้นคือ พระโสดาบันเป็นต้นไป ย่อมมีเบญจศีลบริสุทธิ อันเป็นพัฒนาการทางจริยธรรมขั้นสูงสุดในพระพุทธศาสนานั่นเอง หลักการนี้จึงสอดคล้องสนับสนุนแนวคิดลัทธิสัตว์ข้อที่

2) ถือว่า “แม้มนุษย์จะเหนือกว่าสัตว์อื่นในด้านภาษาเหตุผลก็ตาม แต่สิ่งนี้ก็ไม่ได้หมายความว่า มนุษย์มีสิทธิที่จะทำลายชีวิตหรือทารุณกรรมสัตว์อื่นตามใจชอบได้” ข้อที่ 3) ถือว่า “การที่มนุษย์มี ศักยภาพหรือความสามารถเหนือกว่าสัตว์อื่นในด้านใดด้านหนึ่งนี้จึงควรทำให้มนุษย์พัฒนาจริยธรรม ของตนเองให้สูงขึ้นขยายขอบเขตสิทธิครอบคลุมไปถึงสัตว์อื่นๆ ด้วย”

2. หลักเบญจธรรม คือ ธรรม 5 ประการ หรือธรรมที่ดงาม 5 ประการ (เบญจกัลยาณธรรม) หลักเบญจธรรมที่สนับสนุนสิทธิสัตว์คือ ความเมตตาความกรุณา ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

2.1 ความเมตตา ความรัก กิริยาที่รัก ภาวะที่รัก ความเอ็นดู กิริยาที่เอ็นดู ภาวะที่เอ็นดู ความปรารถนาเกื้อกูลกัน ความอนุเคราะห์ ความไม่พยายาบาท ความไม่ปองร้าย กุศลมูลคือ อโทสะ ในหมู่มสัตว์ หมายถึงความรักใคร่ ความปรารถนาให้มีความสุขหรือความปรารถนาดีหรือเจตนาดี หวังความดีงาม หวังความสุข หวังความเจริญก้าวหน้าให้แก่กันกัน มีจิตอันแผ่ไมตรีคิดทำ ประโยชน์แก่มนุษย์สัตว์ทั่วหน้า จึงเป็นความปรารถนาดีต่อผู้อื่นที่เกี่ยวข้อง ขยายออกไปจนถึง ความปรารถนาดีต่อเพื่อนมนุษย์สัตว์ หรือต่อสังคมทั้งหมดทั่วทั้ง โลก ดังมีพุทธพจน์ว่า

“ภิกษุผู้มีจิตสพรคตด้วยเมตตา แผ่ไปยังสัตว์โลกทั้งปวง เหมือนคนเห็นคนผู้หนึ่ง ซึ่งเป็นที่รัก เป็นที่ชอบใจแล้ว พึงรักใคร่ ฉะนั้น”

ความเมตตานี้เรียกว่า “เมตตาอัปปมัญญา” คือ มีความรักความปรารถนาดีที่ไม่มี ประมาณ ไม่จำเพาะจงเจาะสัตว์บุคคล นั่นคือ เป็นความรัก ความปรารถนาดีต่อมนุษย์สัตว์ทุกชนิด ทุกจำพวกทุกภพ บุคคลผู้มีจิตใจที่ประกอบด้วยเมตตาจึงมักจะมีคุณลักษณะสำคัญ 5 ประการ ตามคุณลักษณะของความเมตตา ที่สอดคล้องสนับสนุนแนวคิดสิทธิสัตว์ ได้แก่ 1) มีการคิด พุทธกระทำแต่สิ่งที่เป็น ไปโดยอาการเกื้อกูลแก่คนสัตว์ทั้งหลาย (ลักษณะ) 2) มีการน้อมนำแต่ สิ่งที่ประโยชน์เข้าไปให้แก่คนสัตว์ทั้งหลาย (หน้าที่หรือรส) 3) หากมีความอาฆาตเค็นเคืองก็สามารถ กำจัดให้หมดไปจากใจได้ (ผลปรากฏหรือปัจจุบัญญัติ) 4) อยากเห็นภาวที่นำพอใจเจริญใจของสัตว์ ทั้งหลาย (ปทัสถาน) 5) มีจิตใจที่สงบจากความพยายาบาทปองร้ายบุคคลสัตว์เป็นสมบัติ

2.2 ความกรุณา คือความสงสาร กิริยาที่สงสาร ภาวะที่สงสารในสัตว์ทั้งหลาย กรุณา เจโตวิมุตติ (จิตหลุดพ้นด้วยความกรุณา) หมายถึงภาวะแห่งจิตใจที่หวั่นไหวเพราะเห็นความทุกข์ ความเดือดร้อนของคนสัตว์อื่นการบำบัดช่วยเหลือทำให้ความทุกข์เหล่านั้นหมดไป ความคิด ปลดเปลื้องทุกข์ให้แก่สัตว์ทั้งปวงดังมีพุทธพจน์ว่า

“ภิกษุผู้มีจิตสพรคตด้วยกรุณา แผ่ไปยังสัตว์โลกทั้งปวง เหมือนบุคคลเห็นคน ผู้หนึ่ง ซึ่งตกทุกข์ได้ยาก แล้วพึงสงสาร ฉะนั้น”

ความกรุณานี้เรียกว่า “กรุณาอัปปมัญญา” คือความกรุณาที่ไม่มีประมาณต่อสัตว์ มนุษย์ทั้งหลาย บุคคลที่มีความกรุณาจะมีคุณลักษณะสำคัญ 5 ประการตามคุณลักษณะความกรุณาที่

สนับสนุนแนวคิดสิทธิสัตว์ ได้แก่ 1) มีการเป็นไปแห่งอาการช่วยบำบัดความทุกข์แก่คนสัตว์ทั้งหลาย (ลักษณะ) 2) มีการช่วยกำจัดความทุกข์ของผู้อื่นสัตว์อื่น (หน้าที่หรือรส) 3) มีความไม่เบียดเบียนหรือวิหิงสา (ผลปรากฏ หรือปัจจุปัญฐาน) 4) มีการเห็นสัตว์บุคคลผู้ถูกทุกข์ครอบงำแล้วไม่มีที่พึงพิง 5) มีจิตใจที่ความสงบจากความเบียดเบียนเป็นสมบัติ

หลักเบญจธรรมทั้ง 2 ประการนี้ เป็นหลักการที่สนับสนุนส่งเสริมหลักปาณาติบาต คือไม่ให้เกิดการกระทำปาณาติบาตหรือฆ่าสัตว์ เมื่อพิจารณาหลักการทั้ง 2 แล้วพบว่า ในขณะที่เดียวกันหลักเกณฑ์นี้ก็ยังสอดคล้องสนับสนุนแนวคิดว่าด้วยสิทธิสัตว์ทุกข้อที่กล่าวมา

กล่าวโดยสรุปแล้ว แนวความคิดว่าด้วยสิทธิสัตว์เริ่มต้นในสังคมตะวันตกมีจุดมุ่งหมายสำคัญเพื่อปกป้องสัตว์จากการกระทำทารุณกรรมการฆ่าด้วยวิธีการต่าง ๆ จากมนุษย์ ผู้หญิงทะเลาะกัน ในความเป็นมนุษย์ผู้ประเสริฐกว่าบรรดาสัตว์อื่น ๆ ในโลกนี้ที่เรียกว่า แนวความคิดแบบ “เผ่าพันธุ์นิยม” เหตุผลสำคัญที่บรรดานักสิทธิสัตว์นำมาสนับสนุน คือ 1) มนุษย์เป็นสัตว์ประเภทหนึ่งที่มีวิวัฒนาการมาจากสัตว์ในแง่ที่มนุษย์จึงอยู่ในฐานะเป็นญาติกับสัตว์อื่น ๆ ไม่ใช่เป็นนาย 2) แม้มนุษย์จะเหนือกว่าสัตว์อื่นในด้านภาษาเหตุผลก็ตาม แต่สิ่งนี้ก็ไม่ได้หมายความว่ามนุษย์มีสิทธิที่จะทำลายชีวิตหรือทารุณกรรมสัตว์อื่นตามใจชอบได้ 3) การที่มนุษย์เหนือกว่าสัตว์อื่นในด้านใดด้านหนึ่ง จึงควรทำให้มนุษย์พัฒนาจริยธรรมของตนเองให้สูงขึ้น ขยายขอบเขตสิทธิครอบคลุมไปถึงสัตว์อื่น ๆ ด้วย 4) มนุษย์สัตว์มีจิตใจที่เหมือนกัน คือมีจิตใจที่รักชีวิต รักความสุขเกลียดความทุกข์

ในส่วนของพระพุทธศาสนานั้น หลักเบญจศีลที่สอดคล้องสนับสนุนแนวความคิดสิทธิสัตว์ สิกขาบทที่ 1 ปาณาติปาตา เวรมณี เจตนาจเว้นจากการทำชีวิตสัตว์ให้ตกลง ซึ่งมีหลักเกณฑ์สำคัญ 3 ประการ คือ 1) ขอบเขตของสัตว์มีชีวิต (ปาณะ) ที่ได้รับการคุ้มครองในสิกขาบทนี้คือมนุษย์ สัตว์เดรัจฉานทุกชนิด สอดคล้องสนับสนุนแนวคิดสิทธิสัตว์ข้อที่ 1 2) เจตนากรรมของสิกขาบทนี้ถือเอาธรรมชาติของสัตว์มีชีวิตทุกชนิด ซึ่งรักชีวิต รักสุขเกลียดทุกข์ ไม่ต้องการให้ใครมาทำลายชีวิตตน สอดคล้องสนับสนุนแนวคิดสิทธิสัตว์ข้อที่ 4 3) โทษในแง่ศีลถือว่า การฆ่าสัตว์ทุกชนิดไม่ว่ามนุษย์หรือสัตว์เดรัจฉาน ไม่ว่าเล็กหรือใหญ่ย่อมมีโทษสถานเดียวคือศีลขาด ซึ่งสอดคล้องสนับสนุนแนวคิดสิทธิสัตว์ข้อที่ 1 4) แนวคิดว่าการฆ่า มีความหมายครอบคลุมการกระทำทุกชนิดที่ทำให้คนสัตว์ต้องตาย ตลอดจนการทำร้ายร่างกายมนุษย์ การทำทารุณต่อสัตว์ให้ต้องบาดเจ็บหรือพิการ ต้องทนทุกข์ทรมาน ถือว่าเป็นข้อห้ามตามสิกขาบทนี้ ซึ่งสอดคล้องสนับสนุนสิทธิสัตว์ข้อ 2 5) เบญจศีลเป็นธรรมสำหรับมนุษย์ คือเป็นธรรมที่ทำให้เป็นมนุษย์เป็นสัตว์ประเสริฐ เป็นผู้มีจิตใจสูงส่งด้วยคุณธรรม ไม่เบียดเบียนตนเอง บุคคลอื่น ตลอดจนสัตว์อื่น สอดคล้องสนับสนุนแนวคิดสิทธิสัตว์ข้อที่ 2 3

ส่วนเบญจธรรมที่สนับสนุนสิทธิสัตว์คือ 1) เมตตา ความปรารถนาดีต่อมนุษย์สัตว์
2) กรุณา ความสงสาร ปรารถนาให้มนุษย์สัตว์หลุดพ้นจากความทุกข์ หลักการนี้สอดคล้องสนับสนุน
แนวคิดว่าด้วยสิทธิสัตว์ทุก ๆ ข้อ ถึงแม้ว่าสิทธิสัตว์จะไม่ปรากฏมีในพระพุทธศาสนาโดยตรง แต่
แนวความคิดนี้ก็มิสอดแทรกผสมประสานอยู่กับหลักธรรมวินัยข้อต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะหลัก
เบญจศีล-เบญจธรรม ข้อปณาดิบาต-เมตตากุณาอาจกล่าวได้ หลักเบญจศีล-เบญจธรรมคู่นี้เป็น
แนวความคิดว่าด้วยสิทธิสัตว์ในพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากการสำรวจองค์ความรู้ทางด้านผลการศึกษาที่ตรงหรือใกล้เคียงกับหัวข้อในการวิจัย
พบว่า มีเอกสารงานวิจัยดังนี้

ไสว วังหงษา (2547) ได้ทำการศึกษา เรื่องประชากร โครงสร้างทางประชากรของช้างป่าใน
พื้นที่เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเขาอ่างฤๅไน จังหวัดฉะเชิงเทรา สระแก้ว จันทบุรี ระยอง ชลบุรี พบว่า
จากการศึกษาด้วยวิธีทางตรง ช้างป่าในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเขาอ่างฤๅไนมีประชากร 136 ตัว คิดเป็น
ความหนาแน่นรวม 0.126 ตัวต่อตารางเมตร โครงสร้างประชากรของช้างป่าในพื้นที่ประกอบด้วย
ลูกช้างเล็ก ลูกช้างโต ช้างวัยรุ่น ช้างวัยเจริญพันธุ์ ในอัตราส่วน 1 : 0.78 : 0.88 : 0.12 การศึกษาอัตรา
การย่อยสลายมูลช้างป่าอัตราการถ่ายมูลของช้างเลี้ยง เพื่อใช้ในการคำนวณประชากรช้างป่า จาก
การศึกษาทางอ้อมด้วยการสำรวจกองมูล พบว่า มีความหนาแน่นของช้างป่าเท่ากับ 0.623 ตัวต่อ
ตารางกิโลเมตร ซึ่งสูงกว่าการสำรวจทางตรงถึง 4.95 เท่า

จากการศึกษาโครงสร้างทางประชากรของช้างป่าด้วยวิธีทางตรง ได้แก่ การพบตัว
การวัดรอยเท้า พบว่า โครงสร้างทางประชากรของช้างป่ามีรูปร่างปิรามิดฐานกว้าง แต่ในการสำรวจ
ด้วยวิธีทางอ้อม คือการสำรวจกองมูล พบว่า โครงสร้างทางประชากรเป็นรูปโกศ ค่าเฉลี่ยสัดส่วน
โครงสร้างทางประชากรที่ศึกษาจากทั้ง 3 วิธี พบว่า ประชากรส่วนใหญ่อยู่ในกลุ่มช้างวัยรุ่น คิดเป็น
ร้อยละ 34.3 รองลงมา ได้แก่ ลูกช้างโต คิดเป็นร้อยละ 25.8 ช้างวัยเจริญพันธุ์ คิดเป็นร้อยละ 22.2
ลูกช้างเล็ก คิดเป็นร้อยละ 17.7 แสดงให้เห็นว่า ประชากรช้างป่าส่วนใหญ่อยู่ในวัยเจริญพันธุ์ เมื่อ
พิจารณาจากจำนวนประชากรเริ่มต้น อัตราการเพิ่มประชากร จำนวนลูกช้างที่พบสภาพถิ่นอาศัย
สามารถสรุปได้ว่า โครงสร้างทางประชากรช้างป่าเป็นรูปปิรามิดฐานกว้าง ซึ่งเป็นลักษณะของ
ประชากรที่กำลังเพิ่มขึ้น

ประทีป ลิศกุลรัถย์ (2547) ได้ทำการศึกษาเรื่องความคิดเห็นของราษฎรต่อแนวทางการ
การแก้ไขปัญหาช้างป่ากุกุญบุรีของโครงการอนุรักษ์ฟื้นฟูสภาพป่าบริเวณป่าสงวนแห่งชาติกุกุญบุรีอัน
เนื่องมาจากพระราชดำริ อำเภอกุกุญบุรี จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ พบว่า ราษฎรส่วนใหญ่ประกอบ

อาชีพเกษตรกรรมเป็นอาชีพหลัก ไปพร้อมกับการประกอบอาชีพรอง โดยมีรายได้เฉลี่ย 55,046.15 บาท ต่อครัวเรือนต่อปี มีที่ดินถือครองน้อยกว่า 11 ไร่ มีขนาดพื้นที่ถือครองเฉลี่ย เท่ากับ 12.30 ไร่ ส่วนใหญ่ปลูกพืชเกษตร ราษฎรส่วนใหญ่เคยได้รับความเสียหายจากช้างป่าเข้ามาเหยียบย่ำทำลายพืชเกษตร โดยไม่เคยมีประสบการณ์ในการมีส่วนร่วมแก้ไขปัญหาช้างป่าไม่เป็นสมาชิกกลุ่มชมรมคนรักช้างกุยบุรี ราษฎรมีการรับรู้แนวเขตป่าสงวนแห่งชาติเป็นบางจุด ได้รับข้อมูลข่าวสาร โดยมีระดับความรู้ความเข้าใจในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้สัตว์ป่าอยู่ในเกณฑ์ที่ดีมีระดับความรู้ด้านการป้องกันพืชเกษตรจากช้างป่าการจับไล่ช้างป่าอยู่ในระดับดี สำหรับระดับความคิดเห็นของราษฎรต่อแนวทางการแก้ไขปัญหาช้างป่ากุยบุรี ของโครงการอนุรักษ์ฟื้นฟูสภาพป่าสงวนแห่งชาติป่ากุยบุรี อันเนื่องมาจากพระราชดำริ อำเภอกุยบุรี จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ ผลการศึกษาสรุปว่า การดำเนินการของโครงการดังกล่าวอยู่ในเกณฑ์ที่ดี สามารถแก้ไขปัญหาช้างป่าบุกรุกทำลายพืชเกษตรที่เกิดขึ้นให้ลดลงได้ เป็นที่น่าพอใจของราษฎรในพื้นที่ ประสบการณ์การมีส่วนร่วมแก้ไขปัญหาช้างป่า การเข้าเป็นสมาชิกชมรมรักช้างป่ากุยบุรี เป็นปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับความคิดเห็นของราษฎรต่อแนวทางการแก้ไขช้างป่ากุยบุรี

จากผลการศึกษาที่พบว่า ประสบการณ์การมีส่วนร่วมแก้ไขปัญหาช้างป่าเป็นปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับความคิดเห็นของราษฎร จึงควรมีการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของราษฎรให้เข้ามามีส่วนร่วมดำเนินการแก้ไขปัญหาช้างป่ากับเจ้าหน้าที่ของรัฐให้มากขึ้นเพื่อเสริมสร้างประสบการณ์ให้กับราษฎรในพื้นที่ พร้อมทั้งควรดำเนินการประชาสัมพันธ์ เพื่อให้มีความรู้ความเข้าใจด้านการแก้ไขปัญหาช้างป่าควบคู่กันไปด้วยจะช่วยทำให้ราษฎรมีความเข้าใจต่อโครงการมากขึ้น จากความคิดเห็นของราษฎรเกี่ยวกับปัญหาอุปสรรคของโครงการในด้านความแห้งแล้งปริมาณน้ำ ไม่เพียงพอในช่วงหน้าแล้ง เจ้าหน้าที่ของรัฐมีจำนวนไม่เพียงพอต่อการดูแลการปฏิบัติงานของโครงการ การทำงานหลายหน่วยงานที่มีความซ้ำซ้อนหรือการประชาสัมพันธ์โครงการยังมีไม่เพียงพอซึ่งปัญหาอุปสรรคที่ราษฎรในพื้นที่ดังกล่าวได้แสดงความคิดเห็นมาหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องกับโครงการ ควรนำมาเป็นข้อมูลในการพิจารณาปรับปรุงแก้ไขให้ปัญหาดังกล่าวลดน้อยหรือหมดลงในอนาคต

สมาคมอนุรักษ์สัตว์ป่า (2550) ได้ทำการศึกษาเพื่อแก้ปัญหาคความขัดแย้งระหว่างคนกับช้างบริเวณอุทยานแห่งชาติแก่งกระจาน จากผลการเก็บข้อมูลอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ พฤศจิกายน 2547 – พฤษภาคม 2550 พบว่ารูปแบบสถานการณ์ปัญหาความขัดแย้งระหว่างคนกับช้างในบริเวณอุทยานแห่งชาติแก่งกระจานเกิดเฉพาะบริเวณตอนใต้ของอุทยานแห่งชาติแก่งกระจานใน 15 หมู่บ้าน ซึ่งส่วนใหญ่เกิดขึ้นในพื้นที่เกษตรกรรมใกล้กับแนวขอบป่าบริเวณผืนป่าด้านฝั่งตะวันออก ครอบคลุมระยะทางตามแนวขอบป่าเป็นระยะทางทั้งสิ้นประมาณ 64 กิโลเมตร พื้นที่เกษตรกรรมที่ได้รับความเสียหายส่วนใหญ่มีระยะห่างจากขอบป่าไม่เกิน 400 เมตร แต่พบเห็นเหตุการณ์ที่ช้างป่าออกไปกิน

ทำลายพืชเกษตร ไกลมากที่สุดถึง 1.5 กิโลเมตร พื้นที่บริเวณหมู่ 7 บ้านห้วยสัตว์ใหญ่ หมู่ 5 บ้านสวนใหญ่พัฒนาเป็นบริเวณที่สิ้นป่าด้านฝั่งตะวันตกตะวันออกมีระยะห่างกันน้อยที่สุดคือประมาณ 800 - 1,500 เมตร เป็นบริเวณที่ช้างป่าใช้ในการเคลื่อนย้ายไปมาระหว่างฝั่งป่าทั้ง 2 ฝั่ง ทำให้เกิดเหตุการณ์ความเสียหายขึ้น ซึ่งเมื่อทำการประเมินพื้นที่เกษตรกรรมที่ได้รับผลกระทบจากปัญหานี้พบว่าครอบคลุมพื้นที่เกษตรกรรมประมาณ 50 ตารางกิโลเมตร ในพื้นที่ 4 ตำบล (ป่าแดง ห้วยสัตว์ใหญ่ หนองพลับ บึงนคร) 2 อำเภอ (แก่งกระจาน หัวหิน) 2 จังหวัด (เพชรบุรี ประจวบคีรีขันธ์) โดยมีเหตุการณ์เกิดขึ้นเฉลี่ยอยู่ที่ 29 เหตุการณ์ต่อเดือน

ชนิดพืชที่ได้รับความเสียหายส่วนใหญ่ ได้แก่ กกล้วย สับปะรด ขนุน มะพร้าว มะม่วง มะละกอ ข้าวโพด ฝรั่ง ไม้ผล เช่น มะละกอ ขนุน มะม่วง ในระยะการเจริญเติบโตโดยเฉพาะช่วงที่กำลังออกผลเป็นปัจจัยหนึ่งที่ตั้งใจดูให้ช้างออกมากินพืชเกษตรเหล่านี้เนื่องจากช้างนิยมกินผลไม้สุกซึ่งมีรสชาติดหวาน มัน ในขณะที่สับปะรด มะพร้าว ส่วนใหญ่พบเห็นช้างกินลำต้นยอด ดังนั้นช่วงที่อยู่ในระยะกำลังเจริญเติบโตหรือไม่ได้ออกผลจะเป็นช่วงที่ช้างชอบกินมากกว่า จำนวนเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในระหว่างฤดูแล้งฤดูฝนไม่มีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญ ทำให้สรุปได้ว่าฤดูกาลไม่มีผลต่อจำนวนเหตุการณ์ความเสียหายที่เกิดขึ้น แต่ดูเหมือนว่าปริมาณน้ำฝนหรือความแห้งแล้งในพื้นที่อาจมีผลต่อจำนวนเหตุการณ์ความเสียหายที่เกิดขึ้น จำนวนช้างที่ออกมาบุกกินทำลายพืชเกษตรส่วนใหญ่เป็นช้างตัวเดียวหรือช้างขนาดกลุ่มเล็ก (2-4 ตัว) ในขณะที่บางช่วงอาจพบเห็นช้างกลุ่มใหญ่มากกว่า 10 ตัวออกมาบุกกินพืชเกษตรบ้าง ช่วงเวลาที่ช้างออกมาบุกเข้าพื้นที่เกษตรกรรมเริ่มตั้งแต่หัวค่ำ (18.00 น.) ถึง เช้ามืด (6.00 น.) โดยมีความถี่สูงสุดในช่วง 21.00–23.59 น. มูลค่าความเสียหายทางเศรษฐกิจของพืชเกษตรจากปัญหาความขัดแย้งระหว่างคนกับช้างในพื้นที่แก่งกระจาน ในช่วงระหว่างเดือนพฤศจิกายน 2547–พฤษภาคม 2550 เฉลี่ยอยู่ที่ประมาณ 3,293,766.07 บาทต่อปี

สำหรับมาตรการการบรรเทาปัญหาความขัดแย้งระหว่างคนกับช้างในพื้นที่อุทยานแห่งชาติแก่งกระจาน จากการทดลองสร้างแนวป้องกันช้าง 4 แบบ ได้แก่ รั้วพริก รั้วหัวน้ำส้มสายชู รั้วไฟฟ้ารั้วเส้นลวดธรรมดา พบว่าประสิทธิภาพของแนวป้องกันทั้ง 4 นี้ ไม่แตกต่างกันมากนัก ในขณะที่รั้วพริก น้ำส้มสายชูรั้วไฟฟ้ามีค่าใช้จ่ายเพิ่มเติมค่าบำรุงรักษาที่สูงกว่ารั้วธรรมดา จากผลการเฝ้าระวังไล่ช้างพบว่า การใช้สัญญาณเตือนภัยการจัดตั้งทีมไล่ช้างเป็นวิธีการที่ป้องกันลดความเสียหายของพืชเกษตรได้มีประสิทธิภาพที่สุด ซึ่งถ้าใช้คนช่วยประมาณ 4-5 คน ช่วยกันไล่ช้างพบว่าระยะเวลาที่ใช้ในการไล่ช้างให้ออกจากพื้นที่เกษตรกรรมหรือกลับเข้าป่าไป ใช้เวลาส่วนใหญ่ไม่เกิน 15 นาที ซึ่งในมาตรการการบรรเทาปัญหาในเบื้องต้นถ้ามีการสร้างแนวป้องกันโดยใช้แบบรั้วเส้นลวดธรรมดาเป็นต้นแบบซึ่งมีการติดตั้งสัญญาณเตือนภัยสร้างหอเฝ้าระวังทุก ๆ 500–700 เมตร

จัดตั้งทีมไล่ช้างคอยเฝ้าระวังประจำอยู่ที่หอ ตลอดแนวพื้นที่ล่อแหลมในหมู่ 3 5 7 ตำบลป่าแดง อำเภอแก่งกระจาน จังหวัดเพชรบุรี หมู่ 1 5 ตำบลห้วยสัตว์ใหญ่ อำเภอหัวหิน จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ เป็นระยะทางตามแนวขอบป่าประมาณ 35 กิโลเมตร เนื่องจากพื้นที่ดังกล่าวเป็นพื้นที่หลักที่เหตุการณ์ความเสียหายเกิดขึ้นบ่อยมีความเสียหายจำนวนมากเสียหายทางเศรษฐกิจของพืชเกษตรสูง แต่ทั้งนี้เมื่อพิจารณาถึงงบประมาณค่าใช้จ่ายในการสร้างแนวป้องกันช้างทีมเฝ้าระวังไล่ช้างเป็นระยะทางประมาณ 35 กิโลเมตร พบว่ามีค่าใช้จ่ายอยู่ที่ประมาณ 3,327,588–7,107,588 บาทต่อปี ซึ่งถือว่าเป็นงบประมาณที่ค่อนข้างสูงสูงมากกว่ามูลค่าความเสียหายเฉลี่ยทางเศรษฐกิจของพืชเกษตรที่เกิดขึ้นในพื้นที่ (ประมาณ 3,293,766 บาทต่อปี) มาก ถ้าเกษตรกรในพื้นที่สามารถรวมตัวกันได้ผลัดกันมาเฝ้าระวังประจำรวมกันที่หอเฝ้าระวังในแต่ละจุดก็จะทำให้ประหยัดงบประมาณในการจัดจ้างทีมไล่ช้างไปได้ ซึ่งงบประมาณในการสร้างแนวรั้วป้องกันพร้อมทั้งติดตั้งสัญญาณเตือนภัยสร้างหอเฝ้าระวังไล่ช้างจะอยู่ที่ประมาณ 1,227,588 บาท ค่าบำรุงรักษาแนวรั้วหอเฝ้าระวังจะอยู่ที่ประมาณ 500,000 บาทต่อปี แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นต้องได้รับความร่วมมืออย่างดีจากชาวบ้านในพื้นที่ทั้งหมดที่เกี่ยวข้องในการช่วยกันหมุนเวียนมาทำหน้าที่เฝ้าระวังป้องกันช้างที่หอเฝ้าตามแนวรั้วป้องกันที่จะสร้างขึ้น

การทำแนวป้องกันเฝ้าระวังตามแนวขอบป่าเป็นมาตรการเบื้องต้นที่ควรจัดทำขึ้น เพื่อเป็นการแก้ปัญหาเฉพาะหน้าบรรเทาความเดือดร้อนให้กับประชาชนในพื้นที่แต่มาตรการในการแก้ปัญหาคือความขัดแย้งระหว่างคนกับช้างในพื้นที่อุทยานแห่งชาติแก่งกระจานในระยะยาวน่าจะมองไปในเรื่องการส่งเสริมให้เกษตรกรในพื้นที่หลีกเลี่ยงการปลูกพืชที่เป็นเป้าหมายในการบุกเข้ากินทำลายของช้างป่า เช่น กล้าย สับปะรด มะม่วง ขนุน มะพร้าว มะละกอ ฝรั่ง ข้าวโพด เปลี่ยนแปลงรูปแบบการใช้ที่ดิน เช่น ปลูกพืชที่ไม่ดึงดูดช้างหรือประกอบอาชีพอื่นที่สามารถอยู่รวมกันได้กับช้างป่าในพื้นที่ เพราะช้างป่าที่อยู่ทางตอนใต้ของอุทยานแห่งชาติแก่งกระจานซึ่งเป็นกลุ่มที่ปัญหาชาวบ้านในพื้นที่ อาศัยอยู่ในพื้นที่ห่อมป่าขนาดเล็กประมาณ 200 ตารางกิโลเมตรที่มีหมู่บ้านพื้นที่เกษตรกรรมล้อมรอบการขยายตัวของช้างกลุ่มนี้ในอนาคตย่อมส่งผลกระทบต่อเกษตรกรพื้นที่เกษตรกรรมโดยรอบอย่างแน่นอน ดังนั้นการส่งเสริมให้เกษตรกรหันมาปลูกพืชหรือทำอาชีพที่อยู่ร่วมกับช้างป่าได้อย่างสันติน่าจะเป็นหนทางที่ยั่งยืนเป็นประโยชน์ทั้งช้างป่าเกษตรกรที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ ทั้งนี้ทั้งนี้แนวทางการแก้ปัญหานี้จำเป็นต้องอาศัยความร่วมมือจากหลายหน่วยงานทั้งภาครัฐ เอกชนชุมชนในท้องถิ่นที่ร่วมกันสนับสนุน ส่งเสริมปรับเปลี่ยนเพื่อให้การแก้ปัญหาประสบความสำเร็จ

สมาคมอนุรักษ์สัตว์ป่า (2550 ก) ได้นำเสนอประสบการณ์ในการจัดการปัญหาความขัดแย้งระหว่างคนกับช้างในพื้นที่อุทยานแห่งชาติแก่งกระจานไว้ดังนี้

รูปแบบของความขัดแย้งระหว่างคนกับช้างป่าที่พบมากที่สุดในพื้นที่อุทยานแห่งชาติแก่งกระจาน คือการที่ช้างป่าออกมากินทำลายพืชผลทางการเกษตร ซึ่งทำให้เกษตรกรได้รับความเดือดร้อน เนื่องจากผลผลิตทางการเกษตรได้รับความเสียหาย ขาดแคลนรายได้ ตกอยู่ในความหวาดกลัวหวาดระแวงจากการปะทะกับช้างป่าทำให้เกิดความไม่พอใจต่อพื้นที่อนุรักษ์ จากการสำรวจพืชผลทางการเกษตรที่พบเห็นร่องรอยการกินของช้างบ่อยที่สุด มี 8 ชนิด ได้แก่ ก้อย สับปะรด ขนุน มะพร้าว มะม่วง มะละกอ ข้าวโพด ฝรั่ง ในจำนวนนี้กล้วยได้รับความเสียหายบ่อยครั้งมากที่สุด รองลงมาคือ สับปะรด ขนุน ตามลำดับ

เมื่อพิจารณาเฉพาะพืชเป้าหมายที่ช้างชอบเข้าไปกินทำลายทั้ง 8 ชนิด พบว่า พืชส่วนใหญ่ได้รับความเสียหายในช่วงที่กำลังให้ผลผลิต คิดเป็นร้อยละ 55 รองลงมา คือ ช่วงที่กำลังเจริญเติบโต หรือโตเต็มที่แล้วแต่ไม่อยู่ในช่วงกำลังให้ผลผลิต คิดเป็นร้อยละ 41 ส่วนพืชที่อยู่ในช่วงต้นกล้าหรือต้นอ่อนได้รับความเสียหายน้อยที่สุด คิดเป็นร้อยละ 4 ดังนั้นพืชที่อยู่ในระยะต้นกล้าหรือต้นอ่อนจึงไม่เป็นเป้าหมายในการบุกเข้าถิ่นทำลายของช้างป่าในบริเวณนี้

ในการจัดการปัญหาความขัดแย้งระหว่างคนกับช้างป่ามีการตั้งสมมติฐานสาเหตุของการที่ช้างออกจากป่าว่ามีสาเหตุเนื่องจากเป็นเส้นทางการเคลื่อนย้ายตามธรรมชาติ การขาดแคลนแหล่งน้ำ ในช่วงฤดูแล้ง ถิ่นที่อยู่ตามธรรมชาติเสื่อมสภาพทำให้ขาดแคลนอาหาร ความวิตกกังวลในรสชาติของพืชเกษตรจำนวนช้างป่าอาจมีปริมาณมากเกินความสามารถในการรองรับของพื้นที่ ซึ่งจากการสำรวจแหล่งน้ำ แหล่งโป่งสภาพถิ่นที่อยู่อาศัยของช้างในบริเวณที่เกิดความขัดแย้งการสำรวจการแพร่กระจายจำนวนประชากรของช้างในพื้นที่ได้ชี้ให้เห็นว่า ช้างออกมากินพืชผลทางการเกษตรที่อุทยานแห่งชาติแก่งกระจานมีสาเหตุมาจากปัจจัยหลายประการสามารถตอบสมมติฐานได้ดังนี้

1. เส้นทางการเคลื่อนย้ายตามธรรมชาติถูกตัดขาด สภาพพื้นที่ป่าทางตอนใต้ของอุทยานแห่งชาติแก่งกระจานถูกแบ่งแยกออกเป็นสองฝั่ง เนื่องจากการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ทำให้เป็นอุปสรรคในการเคลื่อนย้ายประชากรช้างป่าตามธรรมชาติ ดังนั้น แนวพื้นที่เกษตรกรรมทางตอนเหนือบริเวณ หมู่ 7 หมู่ 5 ตำบลป่าเต็ง อำเภอกำแพงแสน ซึ่งเป็นจุดที่แคบที่สุดระหว่างป่าสองฝั่ง จึงมักถูกใช้เป็นเส้นทางการเคลื่อนย้ายประชากรช้างในบางฤดูกาล จึงเท่ากับเป็นการบังคับให้ช้างต้องเคลื่อนที่ผ่านพื้นที่เกษตรกรรมทำให้เกิดความเสียหายตามมา

2. แหล่งน้ำในผืนป่าตะวันออกขาดแคลนช่วงฤดูแล้ง การสำรวจการแพร่กระจายของแหล่งน้ำพบว่าสามารถพบแหล่งน้ำได้ค่อนข้างทั่วไปในพื้นที่ อย่างไรก็ตามในฤดูแล้งแหล่งน้ำตามธรรมชาติส่วนใหญ่ในป่าทางด้านตะวันออกค่อนข้างขาดแคลนอาจมีผลดึงดูดให้ช้างออกมาใช้

แหล่งน้ำที่มนุษย์สร้างขึ้นตามขอบป่า จึงเพิ่มโอกาสในการทำให้ช้างเข้ามาใกล้กับพื้นที่เกษตรกรรม โดยเฉพาะหากเป็นแปลงเกษตรที่มีการปลูกพืชเกษตรที่เป็นที่ชื่นชอบของช้าง

3. แหล่งน้ำแหล่งโปงในพื้นที่อุทยานฯ ไม่ขาดแคลนน้ำ การสำรวจแหล่งโปง พืชอาหารตามธรรมชาติ พบว่ายังคงพบกระจายอยู่ก่อนช้างทั่วพื้นที่ ดังนั้นการขาดแคลนอาหารไม่น่าเป็นปัจจัยหลักที่ดึงดูดให้ช้างออกมาจากป่า

4. พืชเกษตรดึงดูดช้าง การสำรวจความเสียหายของพืชเกษตร พบว่าแปลงเกษตรกรรมจำนวนมากตามขอบป่าปลูกพืชเกษตรหลายชนิดที่เป็นที่ชื่นชอบของช้าง ดังนั้น พืชผลทางการเกษตรเหล่านี้จึงเป็นปัจจัยสำคัญในการดึงดูดให้ช้างกลับออกมาบุกรุกพื้นที่เกษตรอย่างสม่ำเสมอ เพราะคิดใจในรสชาติอาหาร รวมทั้งคุณค่าทางสารอาหารที่เหนือกว่าพืชอาหารตามธรรมชาติ

5. ประชากรช้างไม่มากเกินไปเกินศักยภาพการรองรับของพื้นที่ การสำรวจการแพร่กระจายของช้างป่าในอุทยานแห่งชาติแก่งกระจาน พบว่า ปัจจุบันช้างไม่มีการใช้ประโยชน์พื้นที่ส่วนใหญ่ทางตอนเหนือ แต่ยังมีการใช้ประโยชน์อย่างหนาแน่นทางตอนกลางตอนใต้ของพื้นที่อุทยานแห่งชาติแก่งกระจาน ขณะนี้การประเมินจำนวนประชากรช้างป่าที่แน่ชัดยังคงอยู่ระหว่างการดำเนินการ โดยใช้เทคนิคการจำแนกลักษณะทางพันธุกรรมจากกองมูล แม้ในปัจจุบันเราจะสามารถกล่าวได้ว่า พื้นที่อุทยานแห่งชาติแก่งกระจานยังมีศักยภาพรองรับการขยายตัวของประชากรช้างป่าได้อีกมาก แต่ทั้งนี้จำเป็นต้องคำนึงถึงแนวเชื่อมต่อตามธรรมชาติที่จะเอื้อให้ประชากรช้างที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ป่าทางตอนใต้ฝูงตะวันออกสามารถเคลื่อนย้ายประชากรได้อย่างอิสระในอนาคตอีกด้วย

ผลจากการจัดการปัญหาความขัดแย้งระหว่างคนกับช้างในพื้นที่อุทยานแห่งชาติแก่งกระจาน ทำให้ทราบถึงปัจจัยหลัก 4 ประการ ที่ทำให้การแก้ปัญหาความขัดแย้งระหว่างคนกับช้าง ไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควร ประกอบด้วย

1. การใช้เทคนิคการป้องกันที่ตายตัวครั้งเดียว เช่น การติดตั้งรั้วไฟฟ้า การขุดคู
2. การขาดการเฝ้าระวังการมีส่วนร่วมจากเกษตรกรเจ้าของพื้นที่
3. การที่ช้างเกิดความคุ้นเคยกับเทคนิคการป้องกันแบบใดแบบหนึ่ง
4. การบรรเทาปัญหาเพื่อทำให้เกษตรกรอยู่ร่วมกับช้างได้ มีต้นทุนทางเศรษฐกิจสังคม

ที่สูงมาก

จากประสบการณ์ของเหล่าผู้จัดการพื้นที่อนุรักษ์ได้มีการสรุปบทเรียนการแก้ปัญหาในหลายพื้นที่นำเสนอแนวคิดการจัดการปัญหาแบบบูรณาการที่ผสมผสานวิธีการหลาย ๆ อย่างเข้าด้วยกัน ซึ่งเป็นทางที่จะช่วยให้การแก้ปัญหาดังกล่าวเกิดความยั่งยืนที่สุด ซึ่งองค์ประกอบที่สำคัญของ

แนวคิดการจัดการปัญหาความขัดแย้งระหว่างคนกับช้างแบบบูรณาการประกอบด้วย การจัดการปัญหาอย่างมีส่วนร่วม การจัดการแนวกันชน การติดตามประเมินผลการประเมินความเหมาะสมของมาตรการในเชิงเศรษฐกิจ การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการใช้ที่ดิน การสร้างจิตสำนึกของชุมชนในการอยู่ร่วมกับช้าง

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี